ADAK, M. (2022). "Anadolu'nun XI. - XIII. Yüzyıllar Arasındaki Tarihî Coğrafyası Hakkında Bir Kaynak: Dânişmend Gazi Destanı". *Karadeniz Araştırmaları*. XIX/75: 673-697.

ANADOLU'NUN XI. - XIII. YÜZYILLAR ARASINDAKİ TARİHÎ COĞRAFYASI HAKKINDA BİR KAYNAK: DÂNİŞMEND GAZİ DESTANI

Mutlu ADAK*

ÖZ

Türkiye'de gelişmekte olan "Tarihî Coğrafya" disiplini hakkında yapılan çalışmaların sayısı azdır. Özellikle Anadolu'nun Orta Çağ'daki coğrafyası hakkında çalışmalar çok sınırlıdır. Bu nedenle Orta Çağ'da Anadolu'nun coğrafya kaynaklarının tespiti ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Çalışmadaki amaç Dânişmend Gazi Destanı'nın tarihî coğrafya kaynağı olarak kullanılabileceğinin tespitidir. Zira Anadolu'nun Orta Çağı'na özellikle Türkler tarafından fethinin gerçekleştirildiği dönemlere dair ülkemizde tarihî coğrafya kaynağı çok sınırlıdır. Bunun sonucu olarak dönemin coğrafî özellikleri hakkında bilinenler yetersiz kalmaktadır. Dânişmend Gazi Destanı edebiyat ve tarih disiplinleri açısından birçok çalışmaya konu olmuştur; ancak bugüne dek destanın tarihî coğrafya disiplini açısından bir değerlendirmesi yapılmamıştır. Bu çalışmada Dânişmend Gazi Destanı'nda verilen bilgilerden hareketle Orta Karadeniz Bölgesinin (özellikle Tokat, Amasya, Çankırı ve Çorum illerinin) XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki coğrafî özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Özellikle deprem, sel baskını, bitki türleri, önemli yerleşim merkezleri, yer adları, yerleşmelerin fiziki durumları, yerleşmelerde topoğrafyanın etkisi, bitki ve hayvan türleri hakkında Dânişmend Gazi Destanı önemli veriler sunmaktadır. Bu veriler kaynakların sınırlı olduğu (Orta Çağ'da) Anadolu'nun tarihî coğrafyası hakkında Dânişmend Gazi Destanı'nın da bir başvuru kaynağı olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dânişmend-nâme, Anadolu, Orta Çağ, Dânişmendliler, Tarihî Coğrafya.

A SOURCE ON THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF ANATOLIA BETWEEN THE 10TH AND 13TH CENTURIES: THE EPIC OF DANISMEND GHAZI

ABSTRACT

The number of studies on the "historical geography" discipline, which is developing in Turkey, is phenomenally finite. Especially, studies on the historical geography of Anatolia in the Middle Ages are very limited. For this reason, it is important to determine and evaluate the sources concerning the historical geography of Anatolia in the Middle Ages. The aim of this study is to determine that Danishmend Gazi Epic can be used as a historical geography source. Because our country of the sources of the historical geography is very limited regarding the Middle Ages of Anatolia, especially concerning the periods when Anatolia was conquered by the Turks. As a result, the knowledges of geographical features about the period are insufficient. Danishmend Gazi Epic has been discussed in many studies in the light of literature and history. however, the epic has not been evaluated with regard to historical geography till now. İn this paper, It will be given the information regarding the geographical features of the Central Black Sea region (especially the provinces of Tokat, Amasya, Çankırı and Çorum) based on the Danishmend Gazi Epic between XI.-XIII. centuries. Danishmend Gazi Epic gives significant information concerning the physical and human geography especially earthquakes, floods, plant species, important settlements, place names, physical conditions of settlements, topography of settlements, plant and animal species. Danishmend Gazi Epic between XI.-XIII. centuries with the study. These datas indicate us that Danismend Gazi Epic to can be used as a source about the historical geography of Anatolia in the Middle Ages, when the resources were limited.

Keywords: Danishmend-name, Anatolia, Middle Ages, Principality of Danishmend, Historical Geography.

Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 23.05.2022; Yayına Kabul Tarihi: 15.07.2022
* Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, AYDIN, ORCID: 0000-0003-3641-1840, E-posta: mutluadak@hotmail.com

Giriş

Tarih ve coğrafya disiplinlerinin ortak işe koşulması ile "*Tarihî Coğrafya*" çalışmaları ortaya çıkmaktadır. Coğrafya; "*insan ve mekânın karşılıklı etkileşimini araştıran ve bunu yaparken de özellikle dağılış ilkesini uygulayan bir bilimdir*" (Gümüşçü, 2013, s. 187). Tarihî coğrafya disiplini ise, geçmişin coğrafyasının araştırılmasıdır[1]. Daha kapsamlı bir tanım yapılacak olursa; "*Milletlerin ve devletlerin hatta kültürlerin meydana gelmesinde etki imkânlarını açıklayan ve böylece tarihî olayların anlaşılmasına yarayan metotlu coğrafya bilgisine*" tarihî coğrafya denir (Eskikurt, 2005, s. 45). Türkiye'de bu disiplinde çalışmaların yetersizliği dikkat çekmektedir. Bu durumun sebepleri arasında tarihçi ve coğrafyacıların birlikte çalışmaması (Dinç, 2011, s. 545) ve tarih ile coğrafya bilimlerinin yeterince yakınlaşmaması bulunmaktadır (Gümüşçü, 2011, s. 555).

Tarihî coğrafya çalışmasındaki amaç, geçmişteki bir döneme ait belge ve kaynaklar kullanılarak coğrafi sentezler yapmaktır (Gümüşçü, 2013, s. 322). Bu disiplinden beklenen hedef, çevre özelliklerinin insan davranışları üzerindeki etkisini ve beşerî-iktisadî olguların çevreye kazandırdığı değeri ortaya koymak ve açıklamaktır (Eskikurt, 2020, s. 581). Tarihî coğrafya dünyada da yeni gelişen bir disiplindir. Dünyada XVIII. yüzyılda ortaya çıkan bu disiplin Türkiye'de ilk kez XIX. yüzyılda çalışılmaya başlanmıştır (Gümüşçü vd. 2014, s. 35). Tarihî coğrafya adını taşıyan çalışmayı yapan ilk kişi XVIII. yüzyılda Edward Wells olmuştur (Gümüşçü, 2013, s. 321; Gümüşçü vd. 2014, s. 236-237). Bu disiplinde çalışma yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri insan ile araştırılan bölge arasındaki karşılıklı etkileşim ve bu etkileşimin dağılışının tespit edilmesidir. Bu etkileşimin ne zaman başladığı ne kadar sürdüğü, zaman ve yatay dağılışı, karşılıklı etkileşimin boyutlarının ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Türkiye'de Anadolu'nun Eski Çağı ve Yeniçağ, Yakınçağı ile ilgili tarihî coğrafya çalışmaları bulunmasına rağmen (Gümüşçü, 2016, s. 208-226), Orta Çağ ile ilgili bu alanda yapılan çalışma yetersiz kalmaktadır. Bunun en önemli nedenleri bu alanda çalışan tarihî coğrafyacının azlığı ve Anadolu'nun Orta Çağı ile ilgili tarihî coğrafyasını aydınlatacak kaynak yetersizliğidir. Buradan hareketle kaynakların sınırlı olduğu XI.-XIII. yüzyıllarda Anadolu'nun özellikle Orta Karadeniz Bölgesinde gelişen olayları anlatan Dânişmend Gazi Destanı, bir tarihî coğrafya kaynağı olarak değerlendirilebilir mi? Çalışmada bu soruya cevap aranacaktır.

Anadolu'nun Bizans hâkimiyetinden Selçuklu hâkimiyetine geçtiği süreçte ve sonrasında Anadolu Türk tarihi döneminde Anadolu'nun coğrafî durumunu ortaya koymak için maddi, sözlü kaynakların ortaya konulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sayede dönemin özellikle XI.-XIII. yüzyıllardaki durumu, manzarası gözler önüne coğrafya özellikleriyle de serilecektir. Zira tarihî coğrafya araştırması ancak ilgili döneme ait yeterli kaynakların olması ile yapılabilir. Ancak destan niteliğindeki eserlere sözlü bir geleneği yansıttığı için yeterince kıymet verilmemektedir. İnalcık'ın çalışmaları da göstermiştir ki özellikle Batılı araştırmacıların kaynak olma özelliğini tartıştığı bu tür eserlerin tenkidi dikkatlice yapıldığında toponimik[2] (yer adları), "*topografik araştırmalarla*"[3] ve saha araştırmalarıyla kaynak olarak kullanılabileceği ortaya çıkarılmaktadır (Gümüşçü, 2016, s. 355-359; İnalcık, 2018, s. 37-38).

[1] Bu çalışmanın kapsamını aşacağından Tarihî Coğrafya disiplinin tanımı, amaç, kapsam ve yöntemleri hakkında bk. Eskikurt, 2005; Arıbaş, 2009; Gümüşçü vd. 2014; Gümüşçü, 2016; Adak, 2020.

[2] "Herhangi bir ülkenin (yahut belirli bir arazinin) coğrafi adlarının tamamı ülkenin (yahut arazinin) toponimi diye adlandırılır." Bu konuda geniş bilgi için bk. Yusifov vd. 2017, s. 17.

[3] "Halil İnalcık Tarih Metodolojisi" de olarak tanımlanan bu araştırma yöntemi hakkında bk. Soygüzel, 2018, s. 28.

"*İnsanların yaşadığı ya da yaşamış olduğu köy, kent gibi birimleri gösteren adlar yerleşme adlarıdır*" (Top Yılmaz, 2021, s. 1124), tarih ve tarihî coğrafya çalışmalarında yerleşim adları ve yerleşimlerin konumunun tespiti çok önemlidir. Böylece zaman ve mekân bağlantısı daha iyi aydınlatılarak tarihteki gelişme ve olaylar açıklığa kavuşacaktır. İnalcık, çalışmalarında Osmanlı kroniklerindeki yerleşme adları üzerinde yaptığı arazi çalışmaları metoduyla Osmanlı tarihinin ilk dönemleri hakkında çok önemli tespitlere ulaşmış, Âşıkpaşazâde Tarihi gibi kaynakların verdiği bilgiler içerisinde doğru olanları ortaya çıkarmıştır. Dânişmend-nâme için de aynı durum söz konusudur. Bu destanda anlatılan olaylar, kişiler ve tarihler zaman zaman birbirlerine karıştırılmış olsa da sonuçta bunların hakikatleri aksettirdiği çalışmalarda gösterilmiştir (Solmaz, 2001, s. 111). Dânişmend-nâme/Dânişmend Gazi Destanı incelendiğinde, destanda geçen yer isimleri siyasi tarih kaynakları ve toponimi çalışmaları[4] destandaki anlatılan birçok olayın doğruluğunu teyit etmektedir. Aynı zamanda destanda belirtilen şahıs, millet isimleri de incelendiğinde yaşanılan devrin bu coğrafyada var olan şahıslar ve milletler olduğu anlaşılmaktadır. Bu alanda çalışan tarihçilerin de belirttiği üzere tenkit ve dönemin kaynaklarıyla karşılaştırıldıktan sonra[5] destandaki anlatımların büyük bir kısmının tarihi olayları gerçekçi olarak yansıttığı ortaya konulmuştur.

Tarihî coğrafya çalışmalarında insan ve doğanın karşılıklı etkileşiminin en güzel takip edildiği alanlar yerleşmelerdir. Bu nedenle yerleşmeler incelenerek etkileşimin boyutları daha iyi ortaya çıkarılabilmektedir. Dânişmend Gazi destanında, olayların yaşandığı bölgenin vadilerle ve dağlarla kaplı bir bölge olduğu görülmektedir. Kaleler korunaklı dağlık bölge ve tepelere yapılmakta; şehir de bu kalenin altında dağın eteklerine doğru yapılaşmaktadır. Bu durum, destanda en sık geçen Niksar, Tokat, Amasya gibi yerleşim merkezlerinde ve bu şehirlerin fetihlerinin anlatıldığı kısımlarda görülmektedir. Özellikle Niksar Kalesinin fethi sırasında sarp olan bu kaleyi almak için sıkıntılı anlar yaşandığı anlatılmaktadır (Solmaz, 2001, s. 63; Demir, 2018, s. 370-371).

Fotoğraf 1: Niksar Kalesi (Tokat Haber, 2020)

Anadolu'da Yeşilırmak Vadisi zengin su kaynakları ve tarım için verimli arazileri ile tarih boyunca önemli bir yerleşim sahası olmuştur. Bu bölgenin beşerî coğrafya açısından yoğun bir nüfusu barındırdığı destan anlatımlarından da çıkarılmaktadır. Destan

[4] Destanda yaşanan olayların yoğun olarak yaşandığı yerlerde Dânişmend ismi taşıyan birçok yer ismi günümüzde de vardır. Tokat'ta Dânişmend Oğlanı köyü, Danişmentli Pınarı, aynı adla mezra, Zile'de Dânişmend Behşayiş isimli köy bulunmaktadır. Kastamonu ve Çankırı da aynı şekildedir. Osmanlı Devleti zamanında Canik livasında Danişmendli adıyla 6 köy bulunmaktadır (Gündüz, 2019, s. 36-39).

[5] Fuad Köprülü destanın iyi bir şekilde incelendikten sonra birçok noktada kaynak olarak kullanılabileceğini belirtmiştir (Köprülü, 1943, s. 428). Osman Turan da destanın önemli bir tarihî kaynak olduğunu belirtmiş, örnek ve karşılaştırmalarla ortaya koymuştur (Turan, 1998). Ancak M. Halil Yınanç hurafat, aslı olmayan rivayetler olarak destanı tanımlamaktadır (Yinanç, 2001, s. 468).

incelendiğinde, tarım açısından verimli, su kaynaklarıyla ve konumuyla nüfus açısından önemli bir cazibe merkezi olan Yeşilırmak vadisine hâkim olma stratejisini Dânişmend Gazi'nin takip ettiği görülmektedir. Bu çalışmada yerleşme isimleri ve fethedilen yerler zikredilerek Yeşilırmak Vadisindeki en önemli yerleşim merkezlerinin tek tek ele geçirildiği ve Dânişmend Gazi'nin bölgeye hâkim olduğu ifade edilecektir. Destanda anlatılan olaylar kritik edildiğinde Karadeniz ticareti ile Anadolu-Suriye bölgesi açısından geçiş güzergâhı olan Yeşilırmak Havzasının Dânişmendlilerin eline geçmesi bölgedeki Rum, Ermeni ve Gürcüleri harekete geçirmiştir. Bölgenin ekonomik potansiyelinin ve ticaretinin, verimli arazilerin Türkler tarafından kontrol edilmesi bu bölgesel otoritelerin önemli gelir kaynaklarını ve güçlerini kaybetmesi demekti. Bu nedenle Dânişmend-nâme'de Sinop, Samsun, Giresun, Trabzon, Gürcistan, Kafkasya çevrelerindeki Rum, Ermeni ve Gürcü derebeyleri Yeşilırmak Vadisindeki örneğin Çorum, Amasya, Tokat gibi derebeylere yardımlar göndererek bölgeyi Türklerin kontrol etmesini engellemeye çalışmıştır. Tarihî coğrafya açısından baktığımızda bölgedeki mücadelenin bir vatan elde etme mücadelesi, gaza ruhu olduğu kadar Karadeniz ticaretine, bölgedeki Gümüş madenine hâkim olma, Karadeniz ve Akdeniz ticareti arasındaki önemli bir kervan ticaret ağına sahip Yeşilırmak havzasını kontrol etme mücadelesi olduğu görülmektedir. Amasya, Tokat, Çorum, Niksar, Sivas, Kayseri hattı Dânişmendlilerin tarihi incelendiğinde beyliğin hâkim olmak istediği ve belli bir süre kontrolü altında tuttuğu bölge aynı zamanda "*İpek Yolu*" güzergâhında Doğu-Batı ve Kuzey-Güney olarak uluslararası ticaret yollarının önemli kavşak noktalarıdır. Belirtilen bölgedeki yerleşimler destanda sıkça geçmekte ve bu yerleşim yerlerinin fethi için yoğun mücadeleler verilmektedir. Anadolu Selçukluları zamanla Haçlılara karşı I. ve II. Haçlı seferlerinde ittifak kurdukları Dânişmendlilere karşı esir Bohemond'un serbest bırakılması üzerine savaş açıp[6] bu devlete son verecek ve Karadeniz bölgesindeki ticarete hâkim olmaya başlamıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması çeşitli Türk devlet ve topluluklarının yaptıkları mücadeleler sonucu gerçekleştirilmiştir. Bu mücadeleler halkın zihninde derin izler bırakan kahramanlar ortaya çıkarmıştır. Anadolu'da gaza ve fetihlerde bulunan Türk kahramanların etrafında, onların olağanüstü kahramanlıklarını anlatan destanlar meydana getirilmiştir (Solmaz, 2001, s. 250). Dânişmend-nâme, Anadolu'da gazilik ruhuyla cihat eden "*Alp-Gazi*" veya "*Alperenler*"in destanıdır. Dânişmend Gazi de Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için mücadele eden alperenlerden biridir (Uçkan, 1997, s. 258; Solmaz, 2002a, s. 229-249). Dânişmend Gazi'nin Anadolu'daki faaliyetleriyle ilgili ilk bilgilere Dânişmend-nâme'de rastlanmaktadır (Solmaz, 2001, s. 61). 1068 yılında Malatya'dan fetihler yapmak için Dânişmend Gazi'nin hareketi ile başlayan destan, Dânişmend Gazi'nin ölümünden sonra olaylara kısaca değinerek tamamlanır. Destan Anadolu Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykavus'un emriyle İbn Alâ tarafından 1245 yılında yazıya geçirilmiştir. Ancak İbn Alâ'nın yazdığı nüshalar bugüne kadar ele geçmemiştir veya kaybolmuştur. Günümüzde birden çok yazması olan nüshalar (Akkaya, 1950) Tokat kalesi dizdârı Ârif Ali tarafından yazılanlardır. Bu nüshaların da XV. yüzyılda Osmanlı Devleti Padişahı II. Murat zamanında kaleme alındığı görüşü hâkimdir (Ocak, 1993, s. 478; Demir, 2018, s. 40-41). Bayram, çalışmasında özellikle Dânişmend-nâme'de ismi geçen Halifet Gazi'nin ve ailesinin gayretleriyle destanın yazılmış olduğunu tahmin etmektedir (2005, s. 146).

Destandaki bilgiler kategorize edildiğinde toponimi çalışmaları açısından yerleşim adları, ova, dağ, akarsu isimlerinin Türk dönemi ve öncesini içermesi; nüfus çalışmaları açısından bölgedeki etnik ve dini toplulukların isimlerini içermesi; yerleşimlerin bulunduğu alanların topoğrafik özellikleri hakkında bilgiler içermesi; deprem, sel gibi

[6] I. ve II. Haçlı seferleri sırasında bölgede yaşanan ittifaklar ve savaşlar için bk. Demirkent, 2004, s. 34, 64, 66, 67, 70, 82, 83.

doğa olaylarının aktarılması; bölgedeki hayvan, sebze, meyve isimlerinin verilmesi ile fizikî ve beşerî coğrafya açısından devrin özelliklerinin anlaşılmasını sağlayacak bilgiler ihtiva etmektedir.

1. Dânişmend Gazi ve Dânişmendlilerin Kısa Tarihçesi

Araştırmamıza konu olan Dânişmend-nâme'nin kahramanı Dânişmendli Beyliğinin kurucusu İbn-i Taylu Dânişmend Ahmed Gazi'dir (Özaydın, 1993, s. 468; Turan, 1998, s. 117; Demir, 2008, s. 143). Bazı kaynaklarda Dânişmend Taylu et-Türkmanî şeklinde ismi geçmektedir (Uzunçarşılı, 1345, s. 70). Ahmed Gazi bastırdığı sikkelerde "Melik" (Gazi Gümüştekin) unvanını kullanmıştır (Ulusoy, 1321, s. 84). Melik Ahmed Dânişmend Gazi, Sultan Alparslan'ın 1064 ve 1068 yıllarındaki seferlerine katılmış (Solmaz, 2002a, s. 246), seferlerdeki gösterdiği yetenekleri ile Sultan Alparslan'ın dikkatini çekmiştir. Sonrasında Malazgirt Savaşı'na katılmış, zaferin kazanılmasından sonra da Zamantı, Kayseri, Sivas, Tokat ve Niksar taraflarını fethetmiştir (Fazlullâh, 2014, s. 84). Dânişmend Gazi, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes tarafından tahrip ve talan edilen (Urfalı Mateos, 1987, s. 141) Sivas'ı fethederek Dânişmendli Devletini kurmuştur. Dânişmend-nâme'de Dânişmend Gazi'nin Sivas'a geldiği ve harap hâlde bulduğu şehri yeniden imar ettiği ve burayı gaza üssü hâline getirdiği belirtilmektedir (Demir, 2018, s. 77-79). Bu şekilde Dânişmendli Devletinin Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk devletlerinden birisi olduğu görülmektedir (Solmaz, 2002b). Dânişmend Gazi'nin ilk fetihleri görüldüğü gibi Yeşilırmak havzasındadır. Önce Sivas daha sonra Tokat, Kayseri, Amasya, Niksar, Zamantı, Develi, Elbistan, Gümenek (Komanat), Turhal, Zile ve Çorum'u fethetmiştir. Ayrıca Dânişmend Gazi arkadaşlarından Karatekin, Osman ve Süleyman'ı, Çankırı, Kastamonu ve Sinop'un fethine göndermiştir (Solmaz, 2001, s. 63).

Dânişmendli Beyliğinin kurucusu Dânişmend Gazi, 1085 yılında bütün Orta Anadolu'ya hâkim olmuştur (Gregory Abû'l-Farac, 1999, s. 331). Orta Anadolu ve Yeşilırmak Havzasının fethini gerçekleştiren ve bu bölgeye hâkim olan Dânişmend Gazi Haçlı Seferleri karşısında da önemli bir rol üstlenmiştir (Demirkent, 2004, s. 34, 64, 66, 67, 70). Ancak bazı kaynaklarda Dânişmend Gazi'nin 1084'te öldüğü yerine oğlu Gümüştegin Gazi'nin geçtiği, bazılarında ise bu iki ismin de aynı kişi olduğu belirtilmiş ve tartışmalı bir durum ortaya çıkmış bulunmaktadır (Demir, 2008). Bununla birlikte Haçlı Savaşları sırasında Dânişmendlilerin başındaki Melik Gazi, bu mücadelelerde Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ın müttefiki olarak yer almıştır (Kesik, 2009, s. 122).

Dânişmend Gazi ile I. Kılıçarslan'ın kuvvetleri, 200 bin kişiden oluşan Raymond kumandasındaki Haçlı ordusunu Merzifon yakınlarında (1101'de) büyük bir yenilgiye uğratmıştır (Runciman, 2008, s. 19-20). Daha sonra Dânişmend Gazi, I. Kılıçarslan, Harran Emiri Karaca ve diğer Türk beylerinin kuvvetlerinden oluşan müttefik ordu Ereğli Irmağının kenarında Guillaume de Nevers komutasındaki Haçlıları da bozguna uğratmıştır (5 Eylül 1101) (Runciman, 2008, s. 21-22). Ancak daha sonra bu iki hükümdarın arası Haçlı Savaşları nedeniyle bozulacaktır. Dânişmend Gazi'nin Malatya'yı fethetmesi (1102) ve esir aldığı Bohemond'u Kılıçarslan'a danışmadan serbest bırakması (1103) Kılıçarslan'ı harekete geçirmiştir. Kılıçarslan, Dânişmend Gazi'nin üzerine yürüyerek onu Maraş yakınlarında bozguna uğratmış ve Maraş'ı ele geçirmiştir (1103) (Turan, 1998, s. 144-145). Dânişmend Gazi, bu olaydan yaklaşık iki yıl sonra vefat etmiştir (Temmuz 1105). Onun vefatı ile ilgili kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Sadece Dânişmend-nâme'de onun Trabzon Rumlarıyla mücadelelerde bulunduğu Canik Seferi sırasında şehit edildiği anlatılmaktadır (Akkaya, 1950, s. 143).

Dânişmendliler, Orta Anadolu'ya hâkim olduktan sonra kuzeydeki sınırları Trabzon Rum Devleti'nin sınırlarına kadar dayanmıştır. Dânişmend Gazi bu devletle daha yakından mücadele edebilmek için devletin merkezini, Sivas'tan Niksar'a taşımıştır.

Dânişmendlilerin Karadeniz sahillerine inme mücadeleleri ve Karadeniz Bölgesi'ndeki faaliyetleri, Dânişmend Gazi zamanında başlamış ve beylik Niksar'dan yönetilmiştir (Demir, 2018, s. 19). Sonrasında Dânişmend Gazi, Trabzon Rum Devleti'ne son verip Karadeniz'e ulaşmak amacıyla, 1104 yılında Canik seferine çıkmıştır. İlk önce Canik üzerinde olan Halkümbed/Harkümbed Kalesi (muhtemelen Erbaa-Akuş sınırında bulunan bugün Kevgir Kalesi)'ne ulaşmış ve kaleyi kuşatmıştır. Ancak, kaleyi ele geçirememiştir. Yenilmiş ve Niksar'a dönmüştür. Bu kuşatma sırasında Dânişmend Gazi de yaralanmıştır. Dânişmend Gazi, 1105 yılında ikinci Canik seferine çıkmıştır. Amaç yine aynıdır; Karadeniz'e kadar tüm beldeleri fethetmek. Bu defaki yolu, Niksar'dan Aybastı istikametinedir. Trabzon Rum Devleti ve Gürcüler, bu seferi önceden haber almış ve günümüzde Perşembe Yaylası ismiyle bilinen bölgede pusu kurmuştur. Dânişmend Gazi, ordusuyla beraber burada pusuya düşmüştür. Dânişmendli ordusunun tamamına yakını burada şehit olmuştur. Dânişmend Gazi, çok ağır bir şekilde yaralanmış ve az sayıdaki arkadaşıyla Niksar'a dönmüş ve burada şehit olmuştur (Demir, 2018, s. 24-25).

Demir, Dânişmendli ordusunun pusuya düştüğü Perşembe Yaylası'ndaki şehitliğin hâlâ durduğunu belirterek, bölge insanının, bu mezarlığı çevirdiğini ve buraya bir mescit inşa ettiğini belirtmektedir (Demir, 2018, s. 25). Ayrıca Demir'in saha çalışmaları Destanın tarihi gerçekleri içerdiğini göstermiştir, O'nun ifadesiyle: "*Ordu ve yöresinde, alan araştırmaları sırasında tespit ettiğimiz Dânişmend Gazi zamanından kalmış mezarlıklar ve bu mezarlıklarla ilgili rivayetler Dânişmend-nâme'deki bilgileri doğrulamaktadır*" (Demir, 2018, s. 25).

Dânişmendlilerin kontrol altında tuttuğu topraklar Bizans Devleti'nin, Doğu ve İran seferleri sırasında kullandığı Karadeniz'e paralel uzanan dağların güneyindeki en önemli güzergâhtı. Dânişmendliler bu bölgeleri ele geçirdiği için Bizans bu yolu kullanamamıştır. Orta ve Kuzey Anadolu'daki en önemli üç su kaynağı yani Yeşilırmak, Kızılırmak ve Sakarya Irmakları Dânişmendlilerin kontrolüne geçmiştir (Tellioğlu, 2020, s. 58). Çalışmada tarihî coğrafya açısından destanın kaynak olarak kıymeti ortaya konulmaya ve bu yönde tespitler paylaşılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada Necati Demir tarafından yapılan çeviri esas alınmıştır (Dânişmend-nâme, 2004).

2. Destanda Geçen Yer - Yerleşme Adları ve Bölgenin Nüfus Potansiyeli

Erinç'in de ifade ettiği gibi, yaşanılan ortamın coğrafî objelerinin toplumun kullandığı dille adlandırılması yurt edinme veya toplumun coğrafî mekânla bütünleşmesi olarak kabul edilirse, yer isimlerinin milletlerin önemli kültürel değerlerinden oldukları ortaya çıkmaktadır (1989, s. 9). Bu nedenle yer isimleri tarihî coğrafyacının veri elde etmesinde önemli bir rol oynamaktadır ki bir yerleşme adı; "*diğer deliller ortadan kalkmış olsa bile, bir geçmişi ortaya koyabilir; bir yere hangi insanların yerleştiğini açıklayabilir*" (Tümertekin vd. 2020, s. 184) XI. yüzyılda Anadolu'yu yurt edinmeye başlayan Türkler, yoğun bir nüfusla olmasa bile, yoğun bir yerleşme dokusu ile karşılaşmıştır. Bu nedenle Türkler, bir iskân merkezine yerleştiklerinde bu yerlerin genellikle isimlerini ya aynen kullanmışlar ya da kısmen değiştirmişlerdir (Gümüşçü, 2002, s. 600).

Destan incelendiğinde hâdiselerin geçtiği yerlerin tamamının Anadolu'da geçtiği görülür (bk. Harita 1) ve büyük bir kısmı da tarihî hâdiselerle uyum içerisindedir (Demir, 2004; Demir, 2018). Ayrıca destanı yazıya geçiren Tokat dizdârı olduğu için Tokat ve çevresinin coğrafyasını yakından bildiği tahmin edilebilir. Bu durumda destanın yazarı; Sivas, Tokat, Çorum, Zile, Turhal, Amasya, Çankırı, Çorum ve Niksar yerleşim yerleri ile ilgili "*belki de hiçbir kaynakta rastlanamayacak kadar ayrıntıya girmiş, hatta zaman zaman tasvirler yapmıştır*" (Demir, 2007, s. 75).

Yeryüzünde nüfusun dağılışında iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *beşeri faktörler*; ikincisi *doğal faktörler*dir. İklim, su, maden, toprak, yüzey

şekilleri gibi doğal faktörler yerleşimi etkilemiştir. Dünya nüfusunun yaklaşık yüzde doksanı ova ve benzeri düzlüklerde yaşamaktadır (Tümertekin vd. 2020, s. 323-324). Araştırma sahası da engebeli alanlar, verimli ovalar ve ormanlık alanlar ile kaplıdır. Kızılırmak ve Yeşilırmak gibi bölgede bereketi arttıran su kaynaklarının olması yoğun bir nüfusa sahne olmuş ve yerleşimi de arttırmıştır. Destanda geçen yerleşim yerlerinin çoğunluğunun özelliği savunma açısından elverişli korunaklı yüksek yerler oldukları ve su kaynaklarıyla, verimli tarım arazilerine yakın konumlarda oldukları görülmektedir. Bu durum özellikle Orta Çağ ve öncesinde sıklıkla karşılaşılan bir durumdu. Şehirler yüksek ve ulaşılması zor olan bir mevkie kuruluyor ve etrafı surlarla çevriliyordu (Memiş, 2016, s. 7). Aynı durum (Orta Çağ'da) Avrupa için de geçerliydi. Orta Çağ'da Avrupa kentlerinin temel niteliği "*güvenlik gereksinimi*"ydi. Kasaba ve şehirlerin en önemli özelliği surlarla çevrili kale-kent olmalarıydı (Pirenne, 2010, s. 113). Türkler, Anadolu'ya geldiğinde Bizans kentlerinin genel durumu da bu şekilde kale-kentti (Gümüşçü vd. 2013, s. 167). Dânişmend Gazi için bu korunaklı, yüksek mevkilerdeki kale-kentlerin fethi de kolay olmamıştır. Bu fetihler içinde özellikle Niksar'ın fethi çok önemlidir. Danişmendlilerin fethettiği birçok kale ve "*Niksar'ın fethiyle ilgili Dânişmend-nâme dışındaki kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır*." Destanda Niksar'ın çok uzun süre muhasara edildiği ve çok zor fethedildiği belirtilmektedir (Solmaz, 2001, s. 63). Ayrıca bu yerleşim yerlerinin birçoğu önceden ifade edildiği gibi konum açısından önemli ticaret yollarının kavşağında yer almaktaydı. Destanda sıkça geçen ve Dânişmendlilerin fethettikleri; Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon yerleşimleri ve bu güzergâhı takip eden Kuzey Anadolu ticaret yolu Dânişmendlilerin zamanında, sonra da Selçuklu devri boyunca faal olmuş, ticari ve ekonomik önemini Osmanlı devrinde de korumuştur (Demir, 2002, s. 18). Bu özellikleri adı geçen yerleşim yerlerinin nüfusunu arttırmış, bölgenin de kalkınmasını hızlandırmıştır.

Destanda ender olarak geçen Ahlat, Aladağ, Bayburt, Ermeniye, Erciş, Firengistan, Gürcistan, Tiflis, Sincar, Karabağ, Kemah, Trabzon, Bulgar (Trabzon'un arkasındaki dağların eski ismi) gibi yerler kâfirler tarafından asker veya yardım istenilen yerlerdir. Bu coğrafya dışında kalan İstanbul (Kostantiniyye)'un fethi için Turasan komutasında asker gönderildiği görülmektedir (Demir, 2018, s. 80, 93). Ancak bu ordunun akıbeti belirtilmemiştir.

Destanda birçok yerleşimin hem eski hem yeni yer adı, yani Türk fethi öncesindeki ismi ve sonrasındaki ismi verilmiştir. Bu olgu da toponimi çalışmaları açısından yer adlarının tespitini ve değişimini takip etmemizi kolaylaştırmaktadır. Yerleşim adları açısından değerlendirildiğinde XI. yüzyıldan itibaren Yeşilırmak Havzasının ve Orta Karadeniz Bölgesinin Dânişmendli Türkler tarafından fethiyle birlikte yerleşim adlarının değiştirilerek Türkçe isimler verilmeye başlandığı görülmektedir.

Destanda yoğun olarak ismi geçen yer ve yerleşim isimleri şunlardır:

Danişmend Gazi Destanı'nda olaylar ilk olarak **Malatya (Malatiyye)**'da başlar ve oradan diğer yerleşim bölgelerine yayılır (Dânişmend-nâme, 2004, s. 60, 62, 63, 64, 70, 74, 86, 107, 113, 128, 154, 203, 214, 272, 273, 279). Malatya adı "Melitene"den gelmektedir, bölgenin adıdır (Umar, 1993, s. 561).

Danişmend Gazi Destanı'nda **Sivas** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 65, 68, 74, 78, 95, 98, 183, 272, 274), Danişmend Gazi'nin düşmanla mücadele ettiği alanlardan birisi olarak karşımıza çıkar, Dânişmendlilerin de ilk önemli merkezidir. Sivas, "*Sebastos*"tan gelmektedir. Anlamı Roma İmparatoru yurdu demektir (Umar, 1993, s. 716). Dânişmend-nâme aynı zamanda Sivas'ın fethini anlatan en önemli kaynaklardan biridir. Sivas, bulunduğu coğrafyanın katkısıyla tarih boyunca askerî, dinî ve sosyo-ekonomik açıdan stratejik bir şehirdir ve Anadolu'yu kuzey-güney; doğu-batı arasında, akarsuların

oluşturduğu dar ve derin vadi sistemleriyle birbirine bağlamıştır (Eğilmez, 2006, s. 391-392; Akbulut, 2009, s. 212-222). Selçuklular, Moğollar ve Beylikler döneminde kervanların konakladığı, ticaret yaptığı, çeşitli uluslardan tüccarların yerleştiği önemli merkezlerden biri hâline gelmiştir (Döğüş, 2006, s. 383-384; Tufantoz, 2006, s. 152-153). Bu yönüyle uluslararası ticaret ve ulaşım ağının Anadolu'daki önemli kavşaklarından biridir.

Amasya (Haraşna)[7] destanda en sık geçen yerleşim yerlerinden biridir (Dânişmend-nâme, 2004, s. 66, 71, 72, 73, 74, 80, 84, 86, 103, 105, 120, 148, 153, 198, 199, 200, 202, 212, 218, 229, 239, 247, 256, 272, 273). Amasya şehri, Yeşilırmak'ın oluşturduğu iki tarafı sarp ve yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulmuştur (Kuş, 2016, s. 256). Strabon'un da belirttiği gibi kalenin bulunduğu tepe "*yüksek ve sarp bir kaya olup dimdik ırmağa iner"* (Strabon, 2012, s. 50). Ebü'l-Fidâ, Amasya'nın bağlarıyla meşhur kalesi olan büyük bir belde olduğunu belirtmiştir (2017, s. 305). Amasya, Yeşilırmak Havzasında konumu ile Karadeniz ve İç Anadolu'yu birbirine bağlayan önemli bir merkezdir. Hem ticaret hem ulaşım için bölgedeki korunaklı bu kavşak noktasını ele geçirmek Danişmend Gazi'nin önemli hedeflerinden biri olmuştur. Ayrıca Amasya düşmanların Dânişmend Gazi'ye yenildikten sonra sığındıkları önemli bir merkezdir. Özellikle destanın on iki ve on üçüncü bölümlerinde Amasya'nın fethi için verilen savaşlar ve mücadeleler anlatılmaktadır (Demir, 2018, s. 289-317). Bu bölümlerde Amasya'nın Türklerin eline geçmemesi için çevresindeki siyasi oluşumlardan kuvvet desteği alarak bölgede Dânişmend Gazi'ye karşı önemli savaşlar yapılmıştır. Sonunda kale ve şehir fethedilmiştir.

Bayburt (Dânişmend-nâme, 2004, s. 123, 124, 201); Dânişmendlilerin doğudaki sınır toprağıdır[8], belli bir süre burayı ellerinde tutarak bölgede Trabzon Rum Devleti ile mücadele etmişlerdir (Adak, 2016, s. 76, 111). Bugün Bayburt ilinde Danişment köyü bulunmaktadır, bu yerleşim yeri adının Dânişmendlilerden kalma ihtimali yüksektir. Bu bölgede bir de destanda adı geçen **Karahisar** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 201) (Şebinkarahisar) bulunmaktadır. Destanda fethi geçmemektedir.

Kemah (Dânişmend-nâme, 2004, s. 123, 124, 126, 201) da düşman elinde olan kalelerden biridir. Sık sık Kemah'tan Dânişmend Gazi'nin mücadele ettiği, bölgedeki düşmanlarına destek kuvveti gönderilmektedir (Demir, 2018, s. 167, 171).

Bolu (Bolı) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 153, 256), Karadeniz Bölgesinin batı bölümünde yer alır. Şehir etrafı dağlarla çevrilmiş, geniş bir ovada kurulmuştur (Orhonlu, 1992, s. 276). Bolu çevresi dağlık ve ormanlıktır. Ulaşım olarak geçmişte ve günümüzde batı-doğu, İstanbul-Ankara ulaşım ağını sağlayan bir konumdadır. Bu durum geçmişte de İç Anadolu, Asya-İstanbul-Avrupa ulaşım ve ticaret ağının önemli bir güzergâhını oluşturmuştur (Özcan, 2005, s. 59). Bolu'nun fethi istense de Danişmend Gazi'nin buna ömrü yetmemiştir.

Cabussiye (Ladikî, Sunisa, Sonusa) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 256, 260), Tokat'ın Erbaa ilçesi topraklarındadır (Erçin, 2005, s. 2). Yeşilırmak havzasına hâkim bir konumda, Tozanlı ile Kelkit ırmağının birleştiği yerde (Boğazkesen-Hayruriyye ve Kale Boğazı)'nın batısında bir yerleşim yeridir. Günümüzde ilk yerleşim yeri kalmamıştır. Şu an bu yerleşim adının günümüzdeki adı Uluköy'dür. Dânişmend Gazi burayı da fethederek Trabzon yolunu açmak, asıl hedefi olan Trabzon'un fethini gerçekleştirmek istemiştir (Demir, 2018, s. 378). Cabusiyye ile **Hayruriyye (Boğazkesen)**[9] bu amaçla fethedilen yerlerdendir (Dânişmend-nâme, 2004, s. 256, 260; Demir, 2018, s. 383).

[7] Helenistik dönemde "Amaseia" olarak adlandırılan bu yerleşim yerinin adı Strabon'a göre kurucusu Amazon kraliçesi Amisis'ten almıştır. Bir dönem Pontus Krallığı'nın da başkenti olmuştur (Darkot vd. 1978, s. 394).
[8] 1098'de Dânişmend Gazi buraya askerlerini göndererek fethedecektir (Anna Komnena, 1996, s. 341).
[9] Boğazkesen, Erbaa ilçe merkezinin 15 km kuzeybatısında bulunan Kale Boğazı mevkiidir.

Gümenek (Komana, Kumanak, Sisiyye) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 65, 66, 122, 123, 124, 126, 147, 148, 150, 202, 214, 242, 243, 245, 247, 266), günümüzde harabe hâlinde bir yerleşim yeridir[10]. Komana antik kenti Tokat'ın 9 km. kuzeydoğusunda, Yeşilırmak'ın iki yakasına kurulmuştur (Erciyas, 2016, s. 233). Umar, Kumana adının kökeninin "*kutlu ananın ülkesi*" olabileceğini belirtmiştir (Umar, 1993, s. 458). Demir ise Komana (Kumanak) şehrinin isminin Türk kavmi olan Kumanlardan miras kaldığını belirtmiştir. Sonrasında bölgeye yerleştirilen Ermeniler tarafından bu yerleşim ismi **Sisiyye** olarak değiştirilmiştir (Demir, 2005, s. 43). Ayrıca Yeşilırmak'ın ismi de destanda iki kez Sisiyye ırmağı olarak geçmektedir. Destanda kale ve şehrin coğrafyası hakkında; "*… muazzam şehirdir. Kalesinin önünde bir büyük köprü var. Altından bir deniz misali nehir akar, şehrin içine uğrar*. *O şehrin önünde kaleye benzer bir kilise vardır.*" bilgileri verilmiştir (Demir, 2018, s. 166). Son dönemde yapılan çalışmalarda destanı doğrulayan tespitler yapılmıştır. Komana, Bizans döneminde yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur (Erciyas, 2012, s. 169-170).

Bölge olarak da **Canik** ismi[11] geçmektedir (Dânişmend-nâme, 2004, s. 65, 66, 120, 153, 201, 203, 214, 236, 247, 248, 256, 257, 266, 269). Canik kelimesinin tarihte ilk geçtiği metinlerden birisi bu destandır. Karadeniz'in güneyinde yer alan bu bölge batısında Kızılırmak doğusunda Melet çayına kadar geniş bir alanı kapsamaktaydı. Bölgedeki Orta Karadeniz Bölümüne ve buradaki dağlara da Canik ismi verilmiştir (Darkot, 1977, s. 25).

Süleyman Ribatı[12] (Dânişmend-nâme, 2004, s. 153, 212, 239), Gümüşhacıköy'e bağlı Gümüş kasabasıdır. Ribatların varlığı bölgede dikkat çekmektedir. Hem konaklama hem de ticaret kervanları için güvenlikli kale-kervansaray niteliğindeki bu yapıların ele geçirilmeye çalışıldığı destanda anlatılmaktadır.

Samsun (Samiyye) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 66, 101, 120, 129, 153, 174, 201, 204, 242, 247, 256), bölgenin Karadeniz ticareti için önemli bir merkezi limanıdır ve bu yerleşim yerini[13] ele geçirmek Dânişmend Gazi'nin önemli hedefleri arasındaydı, ancak bunu gerçekleştirmeye ömrü yetmemiştir.

Çankırı (Mankuriyye)[14] (Dânişmend-nâme, 2004, s. 120, 153, 154, 155, 160, 162, 167, 175, 187, 188, 241), Dânişmend Gazi'nin düşmanlarına destek kuvvetleri gönderen ve belli bir süre sonra fethedilen bir kaledir. Çankırı kalesinin fethi mistik bir anlatımla destanda yer almaktadır. Karatekin isimli gizlice Müslüman olan biri bu kalenin fethinde destanın kahramanlarından Artuhi'ye yardım eder. Bir kadın (Meryem Hatun) rüyasında Hz. Muhammed'i (SAV) görür, ona olacaklar önceden aşikâr olur ve bu kadın da kalenin fethine yardımcı olur (Demir, 2018, s. 270). Bu şekilde kale fethi gerçekleşmiştir. Çankırı, Orta Anadolu-Karadeniz bağlantı yolu ve ticaret yolları üzerinde yer alan, kale-kent özelliği gösteren, Ankara ve Kastamonu tarafından gelenleri rahatça görebilecek hâkim bir noktada kurulmuş, verimli tarım alanlarına ve su kaynaklarına sahip bir yerleşim yeridir (Yiğit, 2019, s. 204-206). Çankırı kalesinin fethi sırasında ismi geçen **Tamasun** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 187, 188) da Çankırı'ya yakın bir köydür.

---

[10] Bu yerleşim adının Azîz b. Erdesîr-i Esterâbâdî'nin eserinde de "Gomanat" olarak geçtiğini görmekteyiz (Esterâbâdî, 1990, s. 189).

[11] Bu ad; "ova, sahil, çukur yer" gibi anlamlara gelmektedir. Sinop'tan Trabzon'a kadar olan bölgenin ismi olarak da adlandırıldığı çeşitli coğrafi tanımlamalar mevcuttur (Yılmaz, 2013, 3-4, 26-27).

[12] Ribât "düşman saldırılarını önlemek için sınır boylarında nöbet tutmak" anlamında kullanılan Arapça kökenli bir sözcüktür (Yiğit, 2008, s. 76).

[13] Ayrıntılı bilgi için bk. Darkot, 1993, s. 172-178; Ayan, 2006, s. 609-622.

[14] Umar, Çankırı adının Gangra'dan geldiğini ve tanrıça isimlerinden biri olan "Anka" adından türetildiğini düşünmektedir (Umar, 1993, s. 271).

Nüfus potansiyeli açısından yoğun olmayan yerleşimlere da yer verilerek bölgenin fetih sürecindeki ayrıntılarına destanda rastlamak mümkündür. **Cincife**[15] (Dânişmend-nâme, 2004, s. 247) ve **Çamağzı** (Tokat ile Niksar arasında bir köy) buna örnektir. Bir diğer örnek Malatya yakınlarında **Çeharbağ**'dır (Dânişmend-nâme, 2004, s. 61). Bu şekilde bölgedeki küçük yerleşimlerin ve kalelerin destanda yer alması bölgenin adım adım fetih sürecini bize gösteren örneklerdir. Bunlara; **Derpendes** (Tokat'ta bir kale) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 106), **Sufriyye**[16] (Dânişmend-nâme, 2004, s. 256), **Eflanıs (Eflonıs**, Çorum'da Osmancık ilçesidir) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 242), **Migirdic Kalesi** (Tokat) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 112) de eklenebilir. Bu yerleşim yerlerinde fetihle birlikte dini, kültürel ve nüfus yapısı da yavaş yavaş değişmekte Hristiyanlıktan İslam'a geçiş yaşanırken Türk nüfusu ve kültürü bölgeye hâkim olmaya başlamıştır (Demir, 2018, s. 211, 262, 356).

Destanda geçen yer isimleri incelendiğinde destandaki olayların Orta Karadeniz Bölümünde Yeşilırmak Havzasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum Dânişmendlilerin siyasi tarihi ile uyumludur, özellikle **Tokat Kalesi (Dükiyye)** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 66, 97, 103, 105, 107, 112, 113, 116, 122, 127, 128, 144, 147, 148, 151, 153, 154, 182, 183, 203, 214, 237, 241, 242, 247, 256, 266, 271, 272) ve **Niksar (Harsanossiye)** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 66, 107, 148, 201, 202, 204, 212, 242, 247, 248, 251, 252, 273) üzerinde ayrıntılı tasvirlere yer verilmiştir. Dânişmend Gazi'nin ağzından Niksar'ın fethi sırasında bu kale hakkında şu bilgiler verilmiştir: "*Bunun gibi sarp bir yer görmedim. Tamamen taşlıktır, at yürür yeri yoktur. Evlerin her biri bir kaledir, insanların sayısı yoktur*." (Demir, 2018, s. 371)

Bu yerleşim yerleri üzerinde çok durulması merkez bir karargâh olarak Tokat ve çevresinin kullanıldığını göstermektedir. Destanda büyüklüğü ile İstanbul'a benzetilmiştir. Kilisesi de İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi'ne benzetilmiştir (Demir, 2018, s. 370). Bilindiği gibi Niksar, Dânişmendlilerin Sivas'tan sonra yönetim merkezi olmuş ve Anadolu'nun önemli bir eğitim ve kültür merkezi hâline de gelmesi sağlanmıştır (Öztürk, 1991, s. 45-68; Bostan, 2007, s. 119-122). Destandaki olaylar örgüsü incelendiğinde, Dânişmendlilerin Karadeniz kıyılarına çıkma ve hâkim olma mücadeleleri Niksar'dan yönetilmiştir. Strabon'un eserinde "*Kabeira*" olarak (Strabon, 2012, s. 42) geçen Niksar, bulunduğu konumuyla stratejik açıdan önemli bir konumdadır (Baykara, 1986, s. 77-95; Çakır, 2001, s. 14-16). Niksar, günümüzde de Doğu Anadolu Bölgesini batıya bağlayan Erzurum-Erzincan-Amasya yolu ile İç Anadolu Bölgesi'ni Karadeniz Bölgesi'ne bağlayan Sivas-Tokat-Ünye güzergâhının kesiştiği stratejik bir noktada yer almaktadır; bu nedenle Niksar tarih boyunca siyasi, sosyal ve iktisadi açıdan önemli bir merkez olmuştur (Uyanık, 2020, s. 89). Niksar'ın çevresinde biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki önemli dağ grubu uzanmaktadır. Bunlar, Canik Dağları ve Dönek Dağı'dır (Uyanık, 2020, s. 87). Tokat ise Orta Karadeniz sahil kesimiyle İç Anadolu arasında önemli bir geçit yeri ve kavşak noktasıdır. **Tokat**, Behzat Çayı'nın Yeşilırmak ile birleştiği alanda (Ünal, 2005, s. 1) ve bu çayın tabanında kurulmuştur (Açıkel, 2012, s. 219). Tokat Kalesi çok sarp bir yerde olduğu için, fethi zor olmuştur (Şahin, 2016, s. 124). Destanda kalenin küçük ama sağlam olduğu belirtilmektedir (Demir, 2018, s. 143). Tokat bulunduğu konum ve sahip olduğu coğrafi özelliklerle ekonomik ve siyasi yönden öncesinde ve Dânişmendliler döneminde önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur (Dündar, 2016, s. 218-219).

Kaşan (Turhal) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 66, 80, 131, 136, 154, 203; Demir, 2018, s. 179, 180, 184, 187, 188) kalesi, çok önemli konumda ve engebeli, yüksek bir mevkide yer almaktadır. Buranın fethi çok zor olmuş, kuşatma sırasında ancak pusu kurularak kale

[15] Osmanlı arşiv kayıtlarında da Cincife olarak bu yerleşimin adı geçmektedir, ayrıntılı bilgi için bk. Atak, 2017, s. 109-110.
[16] Ordu'nun Akkuş ilçesindeki Seferli beldesidir.

ele geçirilebilmiştir (Demir, 2018, s. 181-184). Dağın elverişli yapısı ile kolay korunan bu kalede bir daha kâfirlerin yerleşmemesi için Dânişmend Gazi tarafından kale yerle bir edilmiştir (Demir, 2018, s. 188). Böylece Kaşan çevresinde düşmanların konumunu güçlendirmesi engellenmeye çalışılmıştır.

Zile[17] **(Karkariyye**) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 120, 130, 131, 136, 143, 153, 223), güzel bir ovanın ortasında bulunan bir şehirdir. Dânişmend Gazi "*ovanın içinde bulunan bir büyük şehir gördü. O şehrin ortasında burcu, duvarı sağlam bir kale var ki görülmüş değildi*" (Demir, 2018, s. 198). Zile'nin kuruluş yerinin seçiminde, özellikle savunma ağır basmıştır (Özçağlar, 1994, s. 220). Destanda ele geçirilmesi sırasında ciddi sıkıntılar yaşandığı, iyi bir savunma yapıldığı ve şiddetli çarpışmalar yaşandığı vurgulanmaktadır (Demir, 2018, s. 199-200).

Çorum (Yankoniyye) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 120, 139, 153, 160, 163, 172, 212, 223, 236, 242) Çorum'un Türkler tarafından fethedilişi, Dânişmend Gazi Destanı'nda ayrıntılarıyla anlatılmaktadır (Demir, 2007, s. 74 vd.). Çorum ovası üzerinde merkezi bir konumda olan Çorum, ulaşıma elverişli doğal bir geçit üzerinde kurulmuştur. Şehrin ne zaman kurulduğu ve adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir (Şahin, 1993, s. 373). Bilindiği gibi Çorum'un Boğazköy ilçesi sınırları içinde bulunan Hattuşaş, Hitit devletinin başkentidir. Orta Anadolu ile Samsun limanı arasında bir kavşak noktası olan Çorum, bu konumundan dolayı Orta Anadolu ile Samsun arasındaki önemli merkezlerden biridir.

Destandaki kahramanların isimlerinin daha sonra yer adı olarak verildiğini de görmekteyiz. Dânişmend Gazi, Tokat taraflarına doğru dolaşmaya çıktığında Artuhî isimli bir kişi ile karşılaşır, uzun bir mücadeleden sonra ona Müslümanlığı kabul ettirir, bu kişi bundan sonra Dânişmend Gazi'nin yoldaşı olur ve bütün mücadelelerde yanında yer alır. Demir, Tokat'ın **Artova** ilçesinin isminin bu şahıstan geldiğini belirterek yaptığı saha araştırmaları sırasında, ilçenin isminin bu mücadeleden dolayı kaldığına inanıldığını belirtmektedir (Demir, 2018, s. 22).

Mesudiye'nin **Kale** köyündeki kale, büyük bir ihtimalle Dânişmendliler tarafından yaptırılmış bir sınır kalesidir (Demir, 2018, s. 27). Günümüzde yıkılmak üzere olan bu kale XI. ve XIII. yüzyıllarda stratejik bir konumdaydı. Karadeniz Bölgesi'nin Türk ve İslamlaştırılmasında Dânişmendlilere sınır karakolluğu yapan bu kale, daha sonra bölgede varlık gösteren ve önemli mücadeleler veren, Hacıemiroğulları Beyliğinin[18] merkezi olmuştur (Demir, 2002, s. 824-829).

Sinop (Sınab, Sinobiyye) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 66, 101, 120, 129, 153, 201, 204), destanda geçen yer isimlerinden biridir. Sinop Karadeniz kıyı şeridinin ortasında, kuzeye doğru sivrilmiş Boztepe Burnu ve yarımadasının en dar kesiminde kurulmuş küçük, korunaklı ve doğal bir liman kentidir. Çevresi dağlarla çevrili olduğu için hinterlandı ile ulaşımı zorlaşmış bu da şehrin gelişimini olumsuz etkilemiştir (Berberoğlu, 2010, s. 1-2). Sinop beyi Mihriyanos sürekli bölgedeki çatışmalara destek olmak için asker göndermiştir. Karadeniz'de önemli bir konumda olan bu limana Dânişmend Gazi hâkim olamamıştır. İlerleyen yıllarda burayı Selçuklular fethedecektir ve Sinop, Selçukluların Karadeniz'e açılan önemli bir limanı hâline gelecektir (Kaymaz, 2009, s. 10-11).

Akkuş (Karakuş) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 201, 261), Ordu'nun Ünye ilçesi ile Niksar arasında bir yerleşim yeridir. Akkuş (Karakuş) Kalesi bu yerleşim yerine yakın ve

[17] Eskiçağ'da çevresindeki bölgeye Zelitis denmiştir. Umar, "kutsal yol, geçit" anlamına gelebileceğini belirtmiştir (Umar, 1993, s. 825). Nitekim bulunduğu konum bu fikri kuvvetlendirmektedir.

[18] Necati Demir, Hacıemiroğullarının da köken bakımından Dânişmendlilere dayandığı belirtmektedir (Demir, 2005, s. 71).

şu an harabe hâlinde bir kaledir. Dânişmendli Devleti'nin önemli hedeflerinden biri hem Karadeniz sahillerine inmek hem de Trabzon'u almaktır. Dânişmend Gazi, 1104 yılında Canik seferine çıkar. İlk olarak Canik yolunda bulunan **Halkümbed/Harkümbed Kalesi** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 201, 257, 258, 262) Niksar'dan batıya giden yol üzerindedir ve XI. yüzyıl sonrasının önemli bir iskân yeridir (Baykara, 2016, s. 194). Dânişmend Gazi, günümüzde Kümbetli adını taşıyan Halkümbed'e (Niksar-Akkuş arasında bulunan Çalca Köyünde) ulaşır ve bu kaleyi kuşatır. Kuşatma birkaç ay devam eder. Dânişmendli ordusu kaleyi ele geçiremez. Kuşatma sırasında Dânişmend Gazi de yaralanır ve yenilgiden sonra Niksar'a geri döner (Demir, 2006, s. 41). Bu harekâtı Karadeniz'in hem ticaretini kontrol altına almak hem de Kuzey Karadeniz'e İslam hâkimiyetini kurmak için yaptığı anlaşılmaktadır.

Batı'da en son ulaşılan ve fethi gerçekleştirilen yerler olarak destanda **Kastamonu** ve **Osmancık** geçmektedir. **Kastamonu (Esneboliyye, Kastamoniyye)** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 120, 139, 160, 163, 172, 223, 236, 242) Batı Karadeniz Bölümünde yer almaktadır. Destanda kısa sürede fethedilen yerlerden biridir. Şehrin çevresi vadi ve orman bakımından zengindir. Kastamonu ve çevresi, aynı zamanda bir kompartıman özelliğine sahiptir. Bulunduğu alan, kuzeydeki İsfendiyar (Küre) dağları ile güneyindeki Ilgaz Dağ silsilesi arasında bulunmaktadır. Bu dağları aşan başlıca geçitler, Küre ve Ilgaz geçitleridir. Bu yönüyle Kastamonu tarihte stratejik bir öneme sahip olmuştur; çünkü Kastamonu şehri, doğu-batı istikametindeki Samsun-İstanbul ile kuzey-güney yönlü İnebolu-Ankara ulaşım yollarının kesişim noktasında, bir geçitbaşı konumundadır (Baydil vd. 1999, s. 4). Kastamonu ve çevresinin dağlık olduğu Orta Çağ Arap coğrafyacıları tarafından dile getirilmiştir (El-Ömerî, 2014, s. 163). Batıya, İstanbul'a ulaşmayı hedefleyen Dânişmend Gazi de bu şehri fethederek bölgenin stratejik noktalarından birine sahip olmuştur. Kalenin bulunduğu tepe; doğudan Karaçomak Çayı vadisi, güneyden Kerpiçlik ve kuzeyden Gökdere ile çevrilmiştir. Savunma ve güvenliğin ön planda tutulduğu ve böylece kalenin bulunduğu tepenin her tarafa hâkim, stratejik bir mevkide olduğu görülmektedir (Baydil vd. 1999, s. 7). Kastamonu Orta Çağ'da atlarıyla ün salmıştır (El-Ömerî, 2014, s. 147-148). **Osmancık (Eflonis) Kalesi**[19] (Dânişmend-nâme, 2004, s. 242) Kızılırmak kenarında, günümüzde Çorum'a bağlı, Çorum-Kastamonu arasında olan bu kale bir vadi içerisinde yer alır. Destanda Osman İbn-i Apiyye tarafından fethedildiği için Osmancık ismini almıştır (Demir, 2018, s. 356). Bu kalenin fethi ile Çorum-Kastamonu arasının kontrolü ve bağlantısı sağlanmıştır. Avrupa-Asya ulaşım ağının önemli bir geçidini oluşturan Osmancık, konumu nedeniyle ilkçağlardan itibaren önemli bir yerleşim yeri olmuştur (İlter, 1988, s. 536). Bu kale Kızılırmak kenarında, büyük ve yüksek bir kayalıkta bulunmaktadır (Öz, 2007, s. 475-477; Müderrisoğlu, 2008, s. 426).

Destanda Dânişmendlilerin hâkim olduğu toprakların sınırlarını da tespit etmek mümkündür. Siyasî coğrafya açısından XI. yüzyılda destanda verilen bilgiye göre Dânişmendlilerin hâkim olduğu topraklar kuzeyde Samsun, Sinop, Canik doğuda Bulgar Dağları, Trabzon, Gürcistan, Ahlat (Demir, 2018, s. 215, 378) batıda Bolu ve Kastamonu'ya kadar ulaşmaktadır (Demir, 2018, s. 346).

Orta Çağ'da hem Avrupa'da hem de Anadolu'da yerleşmelerin genel özelliğini güvenlik kaygısı oluşturmaktaydı. İnsanlar sürekli yaşanan istila ve düşman saldırıları nedeniyle korunaklı, güvenli yerlere yerleşmeyi tercih etmekteydi. Bu nedenle Anadolu'nun Türkleşme evresinde de destanda da belirtildiği üzere nüfusun yoğunlaştığı birçok yerleşim kale-kent özelliği göstermekteydi. Özcan'ın da tespitiyle bu dönemde "*Bizans kent kültürü üzerinde Türk-İslam toplumunun gereksinimlerine göre uyarlanmış ya da Türk-İslam toplumunun geleneksel yaşam biçimine göre yeniden yapılandırılmış veya*

[19] Günümüzde Kandiber kalesi olarak da bilinmektedir.

kurulmuş" olan kentleri, "*dönemin sosyal-kültürel ve siyasal-yönetsel atmosferi ile Anadolu'nun özgün coğrafi koşullarının biçimlendirdiği*" (Özcan, 2006, s. 170) görülmektedir. Ayrıca verilen örneklerde görüldüğü gibi bölgenin fethini gerçekleştiren ya da fethinde kilit rol oynayan kişilerin adları fetihle birlikte yerleşime ad olarak verilmiş yerleşim adları Türkçeleştirilmiştir.

3. Bölgenin Nüfus Bakımından Değişimi ve Çepniler

Anadolu'nun Türkleşmesinde Türk boylarının belli dönemlerde yoğunlaşan göçleri en önemli rolü oynamıştır. Anadolu'da görülen ilk büyük Türk göç dalgası Malazgirt öncesinde (Gümüşçü vd. 2013, s. 157) ve sonrasında yaşanmış, ikinci büyük göç dalgası da Moğol istilası nedeniyle gerçekleşmiştir (Gümüşçü, 2019, s. 66). Bu nüfus değişimi yani Anadolu'nun Türkleşmesi belli iskân politikaları ve sistemi ile olmuştur. Bunlar uç sahasının oluşturulması, fetihlerin yapılması ve iskân sürecinin yaşanmasıdır (Gümüşçü, 2019, s. 72). İlk basamak olarak bir boy beyinin ya da başbuğunun komutasında sınır/uç bölgelerinde il açılmış, bölge yavaş yavaş ya da şartların uygunluğuna göre hızlıca fetih edilerek bölgeye Türk boylarının iskânı gerçekleştirilmiştir. Bu fetih ve iskân süreci tedrici olarak bütün Anadolu'da gerçekleştirilmiştir (Vryonis, 2020, s. 189). XI. yüzyıldan sonra Anadolu, Türkler tarafından iskâna ve vatanlaştırılmaya başlanmış ve Türkler Anadolu'ya egemen olmuştur (Gümüşçü vd. 2013, s. 162).

Dânişmendlilerin, Oğuzların Çepni boyuna mensup olduğu tahmin edilmektedir. Buna dayanak olarak ise Dânişmendlilerin ilk başkenti Sivas'ta ve çevresinde Çepnilere ait yer isimlerinin çokluğu gösterilmektedir (Demir, 2018, s. 17). Ayrıca Dânişmendli Devleti'ne bakıldığında ağırlıklı nüfusun Çepniler olduğu belirtilmekte ve Çepnilere ait yer isimlerinin büyük bir çoğunluğunun Anadolu'nun kuzeyinde yoğunlaşması da bunun bir delili olarak gösterilmektedir (Demir, 2005, s. 66, 67, 98). Bu şekilde bölgede Dânişmendli hâkimiyetiyle birlikte nüfusun kimliği bakımından değişim yaşanmaya başlamış, Çepniler, Orta Karadeniz'de yerleşmeye ve bölgede etkin nüfus gücü olmaya başlamıştır. Dânişmendlilerin uzun dönem merkezliğini yapan Niksar'da, Niksar Ulu Camiinin 1145 yılında Çepnizâde Hasan Efendi tarafından yaptırılması bu ihtimali kuvvetlendiren bir örnektir.

Destanda Türk ve Rum nüfus dışında bölgede Ermeni, Gürcü ve Çerkezlerin de var olduğu anlaşılmaktadır. Gürcülerin özellikle Rum liderlerine destek için asker desteği amacıyla bölgeye geldiği görülmektedir. Destandaki mücadeleler ve fetihler incelendiğinde Niksar, Sivas merkezlerinden kuzeye, batıya ve kuzeydoğuya doğru bir yön takip ettiği görülmektedir. Fetihlerle birlikte Niksar, Sivas merkez olmak üzere Batıda Çorum, Osmancık, Bolu ve Kastamonu'ya; Kuzeyde Halkümbed, Karakuş, Seferli (Ordu)'ye; Kuzeydoğuda Gümüşhane ve Bayburt'a kadar akınlar düzenlenerek bölgenin nüfus yapısının yavaş yavaş Türkleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu bölgedeki Rum nüfusunun da kıyılara doğru Samsun ve Trabzon taraflarına; Batıda ise önce Çorum sonra Bolu, Kastamonu taraflarına doğru çekildiği, göç ettiği destandaki anlatımlardan ve mücadelelerden anlaşılmaktadır. Fetihlerle birlikte destanda birçok yerde abartılarak anlatıldığı gibi yerli halk İslam'a davet edilmiş, kabul etmeyenler ya esir ya idam edilmiştir (Demir, 2018, s. 172, 176, 195, 246, 349). Bu korku ve durum karşısında bölgenin İslamlaşması hızlanmış ve dini-kültürel dönüşüm yaşanmıştır. Bizans'ın Selçuklular karşısında yenilmesi (1071) sonrasında Dânişmendliler gibi Türk beylikleriyle yapılan mücadeleler sonucunda Anadolu'dan yavaş yavaş çekilmesi sonucunda Hristiyanlar için bölgede en önemli kurum olarak "*kilise*" kalmıştır. Fetihlerle metropolitlerin ve kiliselerin topraklarını ve gelirlerini kaybetmesi sonucunda kilise de Anadolu'da gücünü kaybetmeye başlamış (Vryonis, 2020, s. 191, 220, 405) ve Anadolu'nun İslamlaşmasının karşısında bir direnç noktası kalmamıştır.

4. Akarsu İsimleri

Beşeri ve ekonomik coğrafya açısından su kaynakları önemli bir doğal zenginliktir. Anadolu özel konumu ve doğal ve beşeri kaynakların zenginliği ile dikkat çekmektedir (Doğanay, 1998). Çok sayıda akarsuyun ve göllerin var olduğu bölgeler, tarımsal ve ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu alanlardır (Doğanay, 1998, s. 35). Yeşilırmak Havzası da bu yönüyle dikkat çekmektedir. Destanda geçen akarsulara baktığımızda bunlar arasında ülkemizin ve bölgenin önemli nehirleri bulunmaktadır. Yerleşim ve insanlık tarihi açısından da akarsular, önemli rol oynamıştır. Tarih boyunca yerleşim yerleri, tarım alanları ve nüfus yoğunluğu nehirler ve dolayısıyla onların oluşturduğu geçitler ile doğal yollar çevresinde artış göstermiştir (Ünsal, 2006, s. 135).

Dükiyye (Tokat ırmağı) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 98, 131), Tokat'ın Yeşilırmak'a katılan koludur. Destanda ilkbahar mevsimine denk gelen bir savaş sırasında su seviyesinin yüksek olduğu, ovayı suların kapladığı ve düşman askerlerinin suda boğulduğu anlatılmaktadır (Demir, 2018, s. 179-180).

Kelkit Irmağı (Dânişmend-nâme, 2004, s. 248, 251) Hitit kaynaklarında (Kaşkalardan gelme ihtimali yüksek) "*Kummeşmaha*" olarak (Ceylan vd. 2012, s. 73), geçen Kelkit Çayı, Helenistik dönemde Strabon'un eserinde adı "Lykos" olarak geçmektedir (Strabon, 2012, s. 85-86). Yeşilırmak'a katılan en büyük kol olan ve araştırma sahasındaki en önemli su kaynaklarından biri olan Kelkit Irmağı, doğu-batı yönünde uzanarak açtığı vadilerle ulaşım açısından Orta Karadeniz ile Doğu Karadeniz arasında bağlantıyı sağlamaktadır.

Albis Irmağı (**Kızılırmak)** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 64, 65) ve **Fırat Nehri**'nin (Dânişmend-nâme, 2004, s. 64) adı da destanda geçmektedir. Destanda bu iki nehirden birlikte bahsedilerek Fırat nehri ve Kızılırmak hakkında bölge halkının düşünceleri aktarılmaktadır. Kızılırmak'ın renginden dolayı onun aslının cehennemden geldiği şu şekilde aktarılmaktadır (Demir, 2018, s. 77): "*Melik Ahmed yola çıktı, Albis suyuna kadar ulaştılar. Albis Irmağı büyük bir ırmaktır, aslı cehennemdendir. Rivayet edenler şöyle naklederler: Dünyada iki ırmak vardır. Birinin aslı cennettendir, tadı Kevser'e, şekere benzer, adı Fırat'tır. Nitekim Hakk teala Kur'an-ı azîminde anlatır ki: 'Size tatlı su içirmedik mi?'*[20]*. Diğer ırmağın aslı cehennemdendir, tadı zakkuma, rengi kara dumana benzer, adı Albis Irmağı'dır*."

Sıklık Deresi (Gümüşhacıköy-Gümüşdere, Amasya) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 239), İnegöl dağlarının eteklerinden doğan dere, batı-doğu yönünde akarak Salhan çayı ile birleşerek Tersakan Çayı'na katılmaktadır (Dündar, 2002, s. 10).

Amasya (Haraşna - İris) Irmağı (Dânişmend-nâme, 2004, s. 74, 133, 251), destanda Amasya şehrinden geçen Yeşilırmak'a bu isim verilmektedir. Çarşamba deltasından Karadeniz'e dökülen ve 519 km. uzunluğa sahip (Elmacı, 2004, s. 69) Yeşilırmak, çalışma sahamızın en önemli hidrografik unsurunu oluşturmaktadır. Bu havzaya hâkim olmak ve Karadeniz'e açılmak, sonra da Trabzon'u fethetmek Dânişmend Gazi'nin en önemli hedefleriydi. Yeşilırmak, Boğazkesen'de kendisine katılan en büyük kol olan Kelkit Irmağı ile Canik Dağları'nı vadi şeklinde yararak Karadeniz'e dökülür.

Geryas-Giryas Deresi (Tokat - Geyraz Deresi) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 112), Tokat il merkezinin güney vadisi içerisinden geçerek il merkezinde Yeşilırmak ile birleşmektedir[21]. Tokat'ın güneyinde vadiler içinde akan derenin Tokat'a yakın dar bir yerinde Dânişmend-nâme'de iki kez pusuya düşürülerek Müslümanların yenildiği

[20] Kur'an-ı Kerim, Mürselât Sûresi 27. Ayet ("*Tatlı su sunmadık mı*?").

[21] Bu dere üzerinde önemli ve güzel bir bağdan da destanda bahsedilmektedir (Geryas bağı) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 112).

anlatılmaktadır (Demir, 2018, s. 156-157). Dânişmend Gazi de bu savaşların birinde yer almıştır ve destanda anlatılana göre Dânişmend Gazi ve alperenlerinin en çok kayıp verdiği savaşlardan biri bu derenin vadisindeki ok yağmurları nedeniyle olmuş[22], bu dar vadide savunma yapamayan Dânişmend Gazi çekilmek zorunda kalmıştır. Düşmanların bölgenin coğrafi özelliklerinden faydalanarak Dânişmend Gazi'nin ordusuna karşı doğal pusu alanlarından faydalandığı anlaşılmaktadır.

Bunların dışında destanda bir göl ismi geçmektedir. **Kaz Gölü**[23] (Dânişmend-nâme, 2004, s. 147) Tokat'ın Turhal ve Pazar ilçe sınırları içerisindedir. Tokat ile Zile arasındadır. Bu göl hakkında destanda bir anlatı mevcuttur. Göle yakın bir kalenin zor ele geçirilmesi sonucunda kale yıktırılmıştır. Dânişmend Gazi bu kalenin taşlarını esirlerle bu göle taşıyıp göle attırmıştır (Demir, 2018, s. 205).

5. Bölgedeki İklim Özellikleri, Dağ ve Ova İsimleri

Havzada ve destanda geçen yerlerin birçoğunda bir geçiş iklimi hâkimdir. Karadeniz ikliminin nemli ve ılıman iklim özelliği kıyıdan içlere doğru gidildikçe etkisini kaybederek nem azalmakta ve iklim karasal iklim özellikleri göstermeye başlamaktadır. Orta Karadeniz bölümünde yükselti Batı ve Doğu Karadeniz bölümlerine nazaran daha azdır. Yükseltinin olduğu alanlar da ırmaklar tarafından derin vadilerle yarılarak denizin ılımanlaştırıcı etkisi ve diğer faktörler iç kesimleri etkileyecek şekilde bu vadilerden sokulmaktadır (Elmacı, 2004, s. 30-31). Bu nedenlerle çalışma sahası, Karadeniz ile İç Anadolu iklim kuşağı geçiş bölgesinde yer almaktadır. Kıyıya doğru bol yağışlı ve ılıman iklim, iç kesimlerde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlı bir iklime yerini bırakmaktadır. Sahanın en önemli dağları; Kuzeyde Canik Dağları, güneyde ise Tokat, Amasya-Çorum Dağları ile Deveci-Yıldız Dağı silsilesidir. Sahanın en yüksek dağlarından biri Tokat'taki Akdağ'dır (1916 m.) (Zeybek, 2003, s. 121).

Destanda geçen dağ isimlerine baktığımızda Karaman Dağları[24], Aladağ (Ağrı Dağı) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 202), Bulgar Dağı[25] (Trabzon-Bayburt arasındaki dağlar) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 120, 201, 256), Frenk Dağı'dır (Tokat, Gıj Gıj tepesi) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 147). Bölgedeki destanda geçen yerleşim yerlerinin büyük bir çoğunluğu yüksek korunaklı dağ tepelerinde kurulmuştur. Bu durum bölgenin coğrafi açıdan büyük bir bölümünün dağlık olduğunu ve insanların güvenlik-korunma açısından yüksek ve güvenliği kolay yerlere yerleştiklerini göstermektedir.

Bu dağlardan **Bulgar Dağı** (Günümüzde Kemer Dağları-Trabzon) önemlidir. Dânişmendlilerin doğu sınırı bu dağa kadar ulaşmıştır. Dânişmend-nâme'de üç kez bu dağın ismi zikredilir. Tarih öncesinden itibaren bölgedeki Türk nüfusunun varlığını ve Dânişmendlilerin de tekrar bu bölgeye kadar Orta ve Karadeniz'de etkin olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Destanda geçen ova isimleri incelendiğinde **Amasya Ovası** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 74, 129) iklim, toprak ve jeomorfolojik özelliklerinin elverişli olmasıyla yoğun tarım yapılan bir bölgedir. Bu ova ve çevresi tarih boyunca sahip olduğu özellikler nedeniyle yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur (Zeybek, 1998, s. 2).

---

[22] Burada kale de bulunmaktadır. Geyraz Kalesi yüksek ve sarp konumuyla araziye son derece hâkim durumdadır (Erciyas, 2012, s. 167). Bu nedenle coğrafyanın avantajını kullanan düşmanlar Dânişmend Gazi ve askerlerini yenilgiye uğratmıştır.

[23] Günümüzde kurumaktadır ve bataklık hâlinde bir göldür. Bölgenin önemli bir ovası olan Kazova'ya da adını veren bu göldür.

[24] Bu dağlar Toros Dağları'dır. İslam coğrafyacısı Ebü'l-Fidâ'nın eserinde de Karamanoğullarının hâkim olduğu bu dağlara XIII. Yüzyılda Karaman dağları denmekteydi (2017, s. 301).

[25] Bu dağın ismi Bulgar Türklerinden gelmektedir (Kırzıoğlu, 1976, s. 28-29; Kırzıoğlu, 1984, s. 80-81; Adak, 2016, s. 176-178).

Cincife (Çamağzı ovası) yazısı (Dânişmend-nâme, 2004, s. 247, 248), Tokat'ın kuzeyinde bir ovadır. Tarih boyunca jeopolitik ve stratejik konumu sayesinde önemli bir ticaret merkezi olma özelliği kazanan Tokat, sahip olduğu Cincife gibi bereketli topraklar üzerinde yapılan tarım faaliyetleriyle iktisadî yönden de beyliği güçlendirmiştir (Gök, 2021, s. 306). Devlet merkezinin Tokat-Niksar olarak seçilmesinde **Tokat ovası (Dükiyye Yazısı)** (Dânişmend-nâme, 2004, s. 122; Demir, 2018, s. 166) ve çevresindeki Niksar, Erbaa, Turhal, Zile, Artova gibi ovalarda yapılan tarım faaliyetleri ile güvenlik açısından avantajlara sahip olmasının etkili olduğu görülmektedir.

Destanda Dânişmend Gazi ve ordusunun seferler sırasında konakladığı, hazırlık yaptığı ovalardan biri olarak Cincife ifade edilmektedir (Demir, 2018, s. 364).

Gümenek Ovası (Demir, 2018, s. 293) Tokat'ın kuzeyinde Tokat ile Cincife arasında bir ovadır. Tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olan (Gök, 2021, s. 21-22) Gümenek ve çevresinin verimli bir ova hâline gelmesinde; yoğun bir yerleşim alanına dönüşmesinde Yeşilırmak'ın etkisi büyüktür (Gök, 2021, s. 111).

Çorum Ovası (Dânişmend-nâme, 2004, s. 233), etrafı dağlarla çevrili ve faylarla kesilmiş tektonik bir çöküntü alanıdır. Ovanın tabanında alüvyonlar yer almaktadır ve ovayı sulayan en önemli akarsuyu Çorum Çayı'dır (Turan, 2016, s. 138-139).

Birguma Yazısı (Amasya yakınlarında) (Dânişmend-nâme, 2004, s. 205, 207), Amasya'nın fethi sırasında bölgeden toplanan büyük düşman ordularına karşı bu ovada Dânişmend Gazi önemli savaşlar gerçekleştirmiştir (Demir, 2018, s. 298-302).

Niksar, devletin başkenti vazifesi görürken, aynı adla önemli bir ovaya da sahiptir. Kelkit Irmağının taşıdığı alüvyonlarla kaplı olan **Niksar Ovası**, bölgenin önemli ovalarından biridir (İnan, 1980, s. 17). Bu yönüyle verimli araziler ve ovalar Dânişmend Gazi ve devleti için önemli faydalar sağlamıştır.

6. Madenler

Destanda Amasya'ya bağlı Gümüş şehri olarak bir madenden bahsedilir (Dânişmend-nâme, 2004, s. 239). Bu maden günümüzde Amasya'ya bağlı Çorum sınırı yakınlarındaki Gümüşhacıköy'dür[26]. Bu gümüş madeni Anadolu'daki en eski maden ocaklarından biridir (Fidan, 2016, s. 50). Destan'da bu madenle ilgili verilen bilgiler şu şekildedir:

> "*Orada mağaralar vardı. Nastor ve Şattat'ın emriyle kâfirler o mağaraları kapatmışlardı: "Müslümanlar bulmasınlar." derlerdi. O mağaralardan* ***gümüş*** *toprağı çıkardı. Gümüş halkı gördüler ki dünya Melik'e yöneldi, o, padişah oldu, Nastor ve Şattat'ı dürdü, geçti. Yeni Müslümanlar gelip o mağaraları Melik'e gösterdiler. Sonra Melik buyurdu, o mağaraları açıp gümüş toprağını çıkarıp işlemeye başladılar. Rivayet edenler şöyle naklederler: Her gün oradan iki batman gümüş Melik hazinesine verilirdi. Melik de gazilere paylaştırırdı. Gaziler Sıklık Deresi'nden Süleyman Ribatı'na geldiler. Şimdi oraya Gümiş şehri derler*" (Demir, 2018, s. 351).

7. Deprem, Sel Gibi Doğa Olayları

Destanda bir yer sarsıntısı yani depremden de bahsedilmektedir. Bu depremden dolayı Çorum'da kalenin ve çevrenin yıkıldığı belirtilmektedir (Demir, 2018, s. 350). Sel baskını yine destanda rastladığımız doğa olaylarından biridir. Yeşilırmak'ın taşması ve

[26] Ebü'l-Fidâ eserinde de Amasya'ya yakın bir gümüş madeninden bahseder. Bu madenin olduğu köy burası olmalıdır (2017, s. 305). Gümüşhacıköy'ün eski ismi Kımeri'dir. Kımeri adı Kimmerlerden miras kalmıştır (Demir, 2005, s. 15).

şehrin harabe olması gibi buna benzer diğer akarsuların taşması destanda anlatılmaktadır (Demir, 2018, s. 180, 363).

Gümenek (Kumanak-Sisiyye)'deki bir sel felaketi destanda şu şekilde dile getirilmiştir (Dânişmend-nâme, 2004, s. 247; Demir, 2018, s. 363);

> "*Onun duasını Tanrı kabul etti. O Melik rüyasında nur yüzlü yaşlı bir kişinin geldiğini gördü. Sakalı göğsüne inmiş, söyledi: "Ben Abdülvehhâb Gazi'yim. Yarın ordunu bu ovadan uzaklaştır. Yüksek dağlara çıkın. Tanrı, Sisiyye halkına hışım verecek. Bugün onları helak edecek". Melik uyandı, durumu askerlere anlattı. Göçüp yüksek dağlara çıktılar. O ovada hiç Müslüman kalmadı. Bir sonraki gün öğleye yakın gökyüzünü bulut kapladı, gürültü oldu. Geceye kadar yıldırımlar düştü. Gecenin bir yarısı geçmişti. Nuh tufanı gibi yağmurlar yağdı. Dağlar gibi seller oldu. Tanrı'nın emriyle Sisiyye halkı olanlardan habersiz uyuyordu. Şehri sel bastı. O şehrin içinde ne varsa sel götürdü. Ancak beş yüz ev kaldı. Onlar da kâfirlikten dönüp tövbe etmişlerdi. Fakat kâfirlerden korktukları için saklamışlardı. O kıyamet gecesi geçtikten sonra sabah oldu. Tanrı'nın emriyle yağmur dindi. Melik'e haber verdiler ki Sisiyye halkını sel aldı. Melik işitince sevindi. Rum'a bir haber yayıldı: 'Sisiyye halkını sel aldı, şehir harap oldu.' dediler. Bütün âlem şaşırıp kaldı. O şehirde ancak bir mahalle kaldı. Selden kurtulan halk Melik'in yanına gelip Müslüman oldu.*"

Doğa olaylarının destanda olağanüstü motiflerle anlatıldığı görülmektedir. Bu örnekte de olduğu gibi Karadeniz Bölgesinde sel olaylarının tarih boyunca sıkça yaşandığı anlaşılmaktadır. Destanda ifade edilen yer, Demir'in ifadesine göre bu sel olayından sonra değiştirilmiş ve Gümenek olmuştur; Gümenek (Göm-enek), "*gömülen yer*" manasına gelmektedir (Demir, 2005, s. 44). Böylece bu yer adının kaynağının bir doğa olayından geldiği anlaşılmaktadır.

Çorum'daki deprem[27] ise destanda şu şekilde geçmektedir (Demir, 2018, s. 350-351):

> " '*Tanrı bu şehre hışım eyledi. Yer sarsılacak, bu şehir ve bu saray yıkılacak. Çünkü bu kâfirler İslâm dininden tekrar Hristiyanlığa döndüler. Sana zehir vermeye niyetliler. Tanrı hışım etti. Kâfirleri kahredecek.' dedi. Melik Dânişmend, bu korkulu rüyadan uyandı. Bu büyük şehir ve saray titremeye başladı. Hemen Melik kalktı, elbisesini giyindi, duyuru yaptırdı: "Hemen kalkın, dışarı çıkın. Bu şehir harap olacak." dedi. Gaziler birbirine haber verdiler, şehirden dışarı çıktılar. Alelade ve kutsal elbiselerini kaldırdılar. Hiç kimse kalmadı. Kudret-i İlâhî ile gece karanlık bir gece idi. Halk birbirini göremezdi. Girekos, Rumîlere seslendi: 'Siz yerinizde durun. Bunlar hepsi gitsin. Şehir kapısını bağlayalım. Onları tekrar şehre koymayalım.' dedi. Bu heves ile kâfirler şehirde kaldılar. Müslümanların hepsi dışarı çıktılar. Seher vakti olunca yer sallanmaya başladı. Kâfirlerin başına bir gürültü koptu. Nastor'un sarayı tamamen yıkıldı. İçinde ne kadar kâfir varsa öldü. Kâfirlerin figan ve gürültüsü gökyüzüne çıktı. O sırada bir gürültü daha oldu, Şehir tamamen yere geçti. O kâfirlerin hepsi öldü. Sabah olunca göz gözü gördü. Gaziler şehirden tarafa baktılar, gördüler ki evler hep harap olmuş. Sonra sordular: 'Bütün bu zelzele ve şehrin harap olmasına sebep ne idi?' dediler. Melik söyledi: 'Nastor sarayında yattığım gece rüyamda Hazret-i Resul'ü gördüm. Bana şöyle*

[27] 1075 tarihinde Çorum ve çevresinde 8 şiddetinde deprem olduğu Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı tarafından açıklanan veri tabanında bulunmaktadır. Bu tarihlerde yaşanan büyük depremin destana yansıdığı anlaşılmaktadır (bk. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı, 2022). Aynı zamanda bu doğa olayı Çorum'un Dânişmendliler tarafından fethinin tarihini de ortaya çıkarmaktadır. Bu olaya göre Çorum 1075'te Türkler tarafından fethedilmiş olmalıdır.

> *emretti: 'Bu şehrin halkı asi oldu, seni öldürmeye niyetlendiler. Tanrı da olanlara felâket verdi. Bu şehri yıkıp halkını öldürdü. O halk asi ve suçlu oldukları için o şehre Çorum diye ad verdiler. O şehrin halkına, Çorumlu derlerdi."*

Destanda bu deprem olayı anlatılırken bu yerleşime Çorum adının da neden verildiği halk inanışlarına göre bize aktarılmaktadır. Yankoniyye adı değişmiş ve şehir halkının asi, suçlu olmasından dolayı buraya Çorum ismi verilmiştir.

Ayrıca Eski Çağ'dan itibaren Anadolu'nun bitki zenginliği dikkat çekmektedir. Kültepe'de ortaya çıkarılan eski çivi yazılı tabletlerde Anadolu'nun Eski Çağ'daki florası, faunası ve hayvan çeşitleri hakkında bilgi edinebilmektedir (Öz, 2014). Bu kaynaklar sayesinde Anadolu'da yetişen tahıl, sebze ve meyve çeşitleri, yetiştirilen, beslenen hayvanlar hakkında bilgi sahibi olunmaktadır (Öz, 2014, s. 9, 27, 40, 77). Orta Çağ'daki Anadolu'nun karanlıkta kalan bu durumu hakkında kaynakların tespiti çok önemlidir. Anadolu'nun XI.-XIII. yüzyıllarındaki bitki ve hayvan çeşitliliği hakkında Dânişmend Gazi Destanı'nda bilgiler bulunmaktadır. Destanda devrin bitki örtüsü, hayvan varlığı hakkında ve bölgede yetişen sebze, meyvelere yönelik bilgiler yer almaktadır. Yemekler hakkında ayrıntılı bilgi verilerek bölgede yetişen sebzeler öğrenilmektedir (Demir, 2018, s. 252, 312, 320, 321, 322, 385). Bunun dışında ribâtların varlığı destanda dikkat çekmektedir (Demir, 2018, s. 126, 128, 134, 141, 158, 161, 200, 215, 270, 294). Güvenlik amaçlı yapılan ribâtlar zamanla kervansaraya dönüşmüştür. Orta Çağ'da misafirhane ve zaviye olarak da işlev görmüştür (Yiğit, 2008, s. 76). Selçuklu dönemi kitabe ve kaynaklarında kervansarayın eş anlamlısı olarak ribât da kullanılmıştır. Aksaray yakınındaki "Pervane Kervansarayı" devrin önemli kaynağında "Pervane Ribâtı" olarak geçmesi ribâtların kervansarayların öncüsü olduğunun bir göstergesidir (Kılıçözlü, 1985, s. 10). Kervansarayların öncüsü niteliğindeki ribâtların Dânişmend Gazi Destanı'nda sıklıkla geçmesi bölgedeki ticaretin yoğunluğuna da işaret etmektedir.

Sonuç

Orta Çağ dönemi için Anadolu'ya ait sınırlı kaynaklar, iyi analiz edilip değerlendirildiğinde devrin tarihî coğrafyasını ortaya çıkarmak için kullanılabilir. Dânişmend-nâme/Dânişmend Gazi Destanı da buna güzel bir örnektir. Bu çalışmada destanın coğrafya kaynağı olarak değerlendirmesi yapılmıştır. Fizikî ve beşerî coğrafya açısından ihtiva ettiği bilgiler nedeniyle Orta Çağ dönemindeki Anadolu hakkında bir coğrafya kaynağı olarak önemli veriler içermektedir. Saha çalışmaları, toponimi çalışmaları tarihi olaylarla ve şahıslarla teyit edildiğinde Anadolu'nun fetih süreci ve sonrasındaki nüfus hareketleri, fetihlerin sırası ve boyutları, şehir coğrafyası, ekonomik coğrafya, siyasî coğrafya, yer adları ve Türklerin yeni vatanlarına uyum süreci gibi karanlıkta kalan birçok önemli nokta daha iyi aydınlatılacaktır.

Destanda adı geçen ve Türkler tarafından ele geçirilen yerleşimlerin genel özelliklerine bakıldığında XI.-XII. yüzyılda Yeşilırmak Havzasında ve Orta Karadeniz Bölgesinde toplu yerleşmenin yaygın olduğu görülmektedir. Bunda etkili olan temel faktörler ise güvenlik kaygısı, su kaynakları ve verimli arazilerdir. Böylece ovalarda ve vadilerde korunaklı, çoğunluğu kalelerin çevresinde gerçekleşen nüfus kümelenmesi oluşmuştur. Ayrıca gümüş gibi maden kaynaklarının olduğu lokasyonlarda yerleşmelerin olduğu görülmektedir.

Dânişmend-nâme'de sel, deprem gibi doğa olayları, yerleşim isimleri, su-ova-dağ isimleri, bölgedeki arazinin fiziki durumu, maden kaynakları, bölgedeki nüfus ve kültür yapısı, mutfak kültürü, yetişen sebze ve meyveler hakkında önemli bilgiler geçmektedir. Verdiği coğrafi bilgi ve özellikleriyle destan, Yeşilırmak Havzasının XI. - XIII. yüzyılları arasındaki tarihî coğrafyası hakkında önemli bir başvuru kaynağıdır. Dânişmendlilerin

hâkim olduğu bu havza coğrafi potansiyeli ile önemli bir cazibe merkezi olmuş, yoğun bir Türk göçüne sahne olmuştur. Bu coğrafi potansiyele sahip Dânişmendliler de Anadolu'da söz sahibi olmaya başlamış bu durum Anadolu Selçuklu Devleti'nin dikkatini çekmiş ve Anadolu Selçuklu Devleti ile Dânişmendliler düşman hâle gelmiştir.

Bölgenin engebeli dağlık arazi yapısı ve yüksek korunaklı yerlere kaleler yapıldığı etrafında da yerleşimlerin gerçekleştiği destanda açıkça ifade edilmektedir. Güvenliğin ön planda tutulduğu yerleşim tipleri, verimli sulak arazi ve ovaların bölgede yaygın olduğu görülmektedir. Bu durum temel geçim kaynakları ve güvenliğin de sağlanması ile nüfus olarak havzanın yoğun bir yerleşim yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Yeşilırmak Havzasının ekonomik ve uluslararası ticaret açısından önemli geçiş ve kavşak noktalarına sahip olması burayı fethetmeye çalışan Dânişmend Gazi ve düşmanları arasında çetin mücadelelere sahne olmuştur. Bu bölgeye hâkim olan Dânişmendliler Anadolu'nun da siyasi ve ekonomik tarihinde önemli bir konuma yükselmiştir.

KAYNAKÇA

AÇIKEL, A. (2012). "Tokat". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 41: 219-223.

ADAK, M. (2016). *Ortaçağda Bayburt*. Ankara: Berikan Yayınları.

ADAK, M. (2020). "Güçlü Bir İşbirliğinden Yeni Bir Disipline: Tarihî Coğrafya". *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*. (ed. M. Adak). Ankara: Gazi Kitapevi: 329-350.

AKBULUT, G. (2009). "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası". *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XXXV/2: 212-222.

AKKAYA, Ş. (1950). "Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname". *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. VIII/1-2: 131-144.

ANNA KOMNENA (1996). *Alexiad (Malazgirt Sonrası).* (çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkılap Yayınları.

ARIBAŞ, K. (2009). *Tarihin Peşindeki Coğrafya*. Konya: Çizgi Kitabevi.

ARIBAŞ, K. (2012). "Tarihi Coğrafya". *Genel Coğrafya.* (ed. H. Yazıcı vd.). 5. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları: 277-280.

ATAK, E. (2017). "Tokat Çamağzı (Cincife) Köyündeki Osmanlı Dönemi Yapıları". *EKEV Akademi Dergisi*. XXI/72: 109-130.

AYAN, E. (2006). "Dânişmendnâme'de Samsun". *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildirileri* (2006). Samsun Büyük Şehir Belediyesi: 609-622.

ERDESÎR, A. B. - İ. ESTERÂBÂDÎ (1990). *Bezm-u Rezm.* (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BAYDİL, E. vd. (1999). "Kastamonu Şehrinin Tarihî Gelişimi ve 1924/1925 Şehir Planı Üzerine Bir Değerlendirme". *Kastamonu Eğitim Dergisi*. VII/1: 3-18.

BAYKARA, T. (1986). "Niksar Kalesi ve Tarihi". *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi. Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hatırasına Armağan*. XXIV/2: 77-95.

BAYKARA, T. (2016). "Niksar'ın Türk Şehirleri Arasındaki Seçkin Yeri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu Tokat Bildiriler* (12-13 Kasım 2015). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları: 193-197.

BAYRAM, M. (2005). "Danişmend Oğulları'nın Dinî ve Millî Siyaseti". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 18: 131-147.

BAYRAM, M. (2009). *Danişmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.

BERBEROĞLU, M. (2010). *Beylikler Döneminde Sinop.* Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BOSTAN, M. H. (2007). "Niksar". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 33: 119-122.

CEYLAN, A. vd. (2012). "Kaşkalar ve Tokat'ın Eskiçağ Tarihinde Kaşkaların Rolü". *Tokat Sempozyumu Bildiriler* (01-03 Kasım 2012). Tokat Valiliği: I: 71-83.

ÇAKIR, C. (2001). *19. Yüzyılda Bir Anadolu Şehri: Niksar (Ekonomik ve Sosyal Yapı).* İstanbul.

Dânişmend-nâme (2004). (çev. Necati Demir). Ankara: Akçağ Yayınları.

DARKOT, B. vd. (1978). "Amasya". *MEB İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı. I: 392-397.

DARKOT, B. (1977). "Canik". *MEB İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı. III: 25.

DARKOT, B. (1993). "Samsun". *MEB İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı. X: 172-178.

DEMİR, M. (2002). "Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu". *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri.* İstanbul: 15-25.

DEMİR, M. (2008). "Danişmendli Emâreti'nin Kurucuları". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*. X/1: 141-150.

DEMİR, N. (2002). "Hacıemiroğulları". *Türkler Ansiklopedisi.* İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. 6: 824-829.

DEMİR, N. (2005). *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihî Alt Yapısı.* Ankara.

DEMİR, N. (2006). "Trabzon Yöresinde Destan Kültürü ve Tarihî Alt Yapısı". *Turkish Studies*. I/1: 24-44.

DEMİR, N. (2007). "Türk Destanlarında Çorum". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. I/1: 72-82.

DEMİR, N. (2018). *Dânişmend Gazi Destanı.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

DEMİRKENT, I. (2004). *Haçlı Seferleri*. 2. Baskı. İstanbul: Dünya Kitapları Yayınları.

DİNÇ, A. (2011). "Türkiye'de Tarih Yazımında Coğrafya'nın Önemi". *Türkiye'de Tarih Yazımı.* (ed. V. Engin vd.). İstanbul: Yeditepe Yayınları: 541-554.

DOĞANAY, H. (1998). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. 3. Baskı. Erzurum: Çizgi Kitabevi.

DÖĞÜŞ, S. (2006). "Beylikler Döneminde Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Durumu". *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* (Ekim 2005). Sivas Valiliği: 381-389.

DÜNDAR, A. (2002). *Eskiçağ'da Merzifon, Gümüşhacıköy, Hamamözü.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

DÜNDAR, D. (2016). "Danişmentliler Döneminde Tokat Ticari ve Sosyal Hayatında Ahilerin Rolü". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu* (12-13 Kasım 2015).. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları: 217-233.

EBÜ'L-FİDÂ (2017). *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası.* (çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

EĞİLMEZ, S. (2006). "Malazgirt Öncesi Sivas'ın Tarihi Coğrafyası". *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* (Ekim 2005). Sivas Valiliği: 389-398.

ELMACI, S. (2004). *Orta Yeşilırmak Havzası'nın (Kelkit-Tersakan Çayları Arası) Coğrafî Etüdü.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ERCİYAS, B. (2012). "Komana ve Çevresinde Çağlar Boyu Yerleşim". *Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan.* (rd. A. A. Akyol vd.). İstanbul: Homer Kitabevi: 163-170.

ERCIYAS, D. B. (2016). "Komana'da Danişmend Dönemi: Ekonomi ve Sosyal Yaşam". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu* (12-13 Kasım 2015). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları: 233-249.

ERÇİN, E. M. (2005). *19. Yüzyılda Erbaa Kazası'nın Sosyo–Ekonomik Yapısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERİNÇ, S. (1989). "Güneydoğu Avrupa'da Türkçe Ekzonimler". *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*. 6: 9-13.

ESKİKURT, A. (2005). "Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme". *Marmara Coğrafya Dergisi*. 11: 39-64.

ESKİKURT, A. (2020). "Tarihî Coğrafya'nın Selçuklu Tarihi Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi". *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri.* (ed. M. A. Hacıgökmen - M. Kesik vd.) Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları: 577-597.

FİDAN, E. (2016). "Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu'da Kullanılmış Olan Maden Yatakları". *Yer Altı Kaynakları Dergisi*. V/9: 49-59.

GÖK, M. (2021). *Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Tokat İli Tarımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Ankara.

GREGORY ABÛ'L-FARAC (1999). *Abû'l-Farac Tarihi.* (çev. Ömer R. Doğrul). I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GÜMÜŞÇÜ, O. (2002). "XVI. Yüzyıl Anadolusu'nda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler". *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 6: 598-611.

GÜMÜŞÇÜ, O. (2011). "Türkiye'de Tarih Yazımı ve Tarihi Coğrafya". *Türkiye'de Tarih Yazımı.* (ed. V. Engin - A. Şimşek) İstanbul: Yeditepe Yayınları: 555-570.

GÜMÜŞÇÜ, O. (2013). *Coğrafya'ya Davet*. 2. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

GÜMÜŞÇÜ, O. (2016). *Tarihi Coğrafya*. 4. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

GÜMÜŞÇÜ, O. (2019). *Türk İskan Sistemi.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

GÜMÜŞÇÜ, O. vd. (2014). *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

GÜMÜŞÇÜ, O. vd. (2013). *Türkiye'nin Beş Bin Yılı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

GÜNDÜZ, T. (2019). *Danişmendli Türkmenleri.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İLTER, F. (1988). "Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık". *BELLETEN*. 203: 535-569.

İNALCIK, H. (2018). *Halil İnalcık'ın Merceğinden Tarih Bilinci.* İstanbul: Profil Kitap.

İNAN, S. (1980). *Niksar-Erbaa Arasının Jeolojisi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

KAYMAZ, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Giyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KESİK, M. (2009). "Dânişmendli Beyliği - Bizans(Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178)". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi.* XXXIV: 119-145.

KILIÇÖZLÜ, A. (1985). *Türklerde Tarihi Konaklama Tesisleri ve Günümüz Turizminde Değerlendirilmeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

KIRZIOĞLU, M. F. (1976). *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KIRZIOĞLU, M. F. (1984). "Doğu Anadolu'da Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Dağ ve Su Adları". *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri* (Eylül 1984). Başbakanlık Basımevi: 75-95.

KÖPRÜLÜ, F. (1943). "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları". *BELLETEN*. VII/27: 379-571.

KUŞ, A. (2016). "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. XI/1: 253-276.

MEMİŞ, E. (2016). *Tarihi Coğrafyaya Giriş*. 3. Baskı. Bursa: Ekin Yayınları.

MÜDERRİSOĞLU, F. (2008). "Anadolu'da Önemli Bir Kültürel Merkez: Osmancık". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*. 9: 425-438.

OCAK, A. Y. (1993). "Dânişmendnâme". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 8: 478-480.

ORHONLU, C. (1992). "Bolu". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 6: 276-278.

ÖZ, E. (2014). *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZ, M. (2007). "Osmancık". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 33: 475-477.

ÖZAYDIN, A. (1993). "Dânişmend Gazi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 8: 467-469.

ÖZCAN, E. (2005). "Bolu İlinde Turizmi Etkileyen Faktörler ile Doğal, Tarihi ve Kültürel Turizm Değerleri". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. XXV/1: 55-75.

ÖZCAN, K. (2006). "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i". *Bilig*. 38: 161-184.

ÖZÇAĞLAR, A. (1994). "Zile'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri". *AÜ Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 3: 219-243.

ÖZTÜRK, N. (1991). "Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Niksar Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*. 22: 45-68.

PİRENNE, H. (2010). *Ortaçağ Kentleri.* (çev. Ş. Karadeniz). 9. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

REŞÎDÜ'D-DÎN FAZLULLÂH (2014). *Câmi'ü't-Tevârî.* (çev. E. Göksu, E. - H. H. Güneş). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

RUNCİMAN, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi II.* (.ev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SOLMAZ, S. (2001). *Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

SOLMAZ, S. (2002a). "Danişmend Gazi'nin Anadolu'ya Gelişi". *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*. 14: 229-249.

SOLMAZ, S. (2002b). "Dânişmendliler". *Türkler Ansiklopedisi.* İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. 6: 430-451.

SOYGÜZEL, H. (2018). "Metodoloji: Bilinmezlik Mağarasının Haritası". *Kuruluş Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak.* (ed. Elif Ayla). 13. Baskı. İstanbul: Hayy Kitap: 19-40.

STRABON (2012). *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası.* Kitap XII-XIII-XIV. (.ev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ŞAHİN, İ. (1993). "Çorum". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 8: 373-376.

ŞAHİN, K. (2016). "Danişmendliler Döneminde Tokat'ın Fethi". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu* (12-13 Kasım 2015). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları: 123-127.

ŞİHABEDDİN B. FAZLULLAH EL-ÖMERÎ (2014). *Mesâliku'l Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım).* (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

TELLİOĞLU, İ. (2020). "Anadolu'nun Fethi ve Danişmendliler". *Uluslararası Malatya'nın Fethi ve Danişmendliler Sempozyumu* Bildiriler (Eylül 2018). Malatya İnönü Üniversitesi Yayınları: 56-64.

TOP YILMAZ, S. (2021). "Türkiye Toponimi Çalışmalarında Semantik Tasnif Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme". *DTCF Dergisi*. LXI/2: 1123-1161.

TUFANTOZ, A. (2006). "Selçuklular Çağında Sivas'ın Stratejik ve Ekonomik Önemi". *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* (Ekim 2005). Sivas Valiliği: 141-157.

TURAN, İ. D. (2016). *Çorum Çayı Havzası'nın Uygulamalı Jeomorfolojisi.* Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

TURAN, O. (1998). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

TÜMERTEKİN, E. vd. (2020). *Beşeri Coğrafya (İnsan, Kültür, Mekân).* Ankara: Çantay Kitabevi.

UÇKAN, R. (1997). "Melik Danişmend Gazi'nin Tarihi ve Efsanevi Şahsiyeti Üzerine". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 2: 257-266.

ULUSOY, A. T. (H.1321). *Müze-i Hümâyûn Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*. İstanbul.

UMAR, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

URFALI MATEOS (1987). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*. (çev. H. D. Andreasyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

UYANIK, H. (2020). "Eskiçağ'da Niksar ve Çevresi Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Kafdağı*. V/1: 86-97.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1345). *Kitabeler I*. İstanbul.

ÜNAL, Ç. (2005). *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat.* Erzurum.

ÜNSAL, V. (2006). "Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. VIII/2: 129-144.

VRYONİS, Jr. S. (2020). *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma Süreci.* (çev. İ. Erman)ç İstanbul: Kalkedon Yayınları.

YILMAZ, C. (2013). *İlkçağdan Cumhuriyete Canik.* Samsun: Canik Belediyesi.

YİĞİT, İ. (2008). "Ribât". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 35: 76-79.

YİĞİT, İ. (2019). "Çankırı Şehrinin Mekânsal Gelişim". *lnternational Journal of Geography and Geography Education*. 29: 203-220.

YİNANÇ, M. H. (2001). "Dânişmendliler". *MEB İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı. 3: 468.

YUSİFOV, Y. vd. (2017). *Toponiminin Esasları Üzerine Bir İnceleme.* (çev. S. Yavuz). 2. Baskı. Ankara: Asos Yayınları.

ZEYBEK, H. İ. (1998). *Amasya Ovası ve Yakın Çevresinin Fizikî Coğrafyası.* Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ZEYBEK, H. İ. (2003). "Akdağ'ın (Tokat) Doğal Ortam Özellikleri ve Turizm Potansiyeli". *Doğu Coğrafya Dergisi*. VIII/9: 119-142.

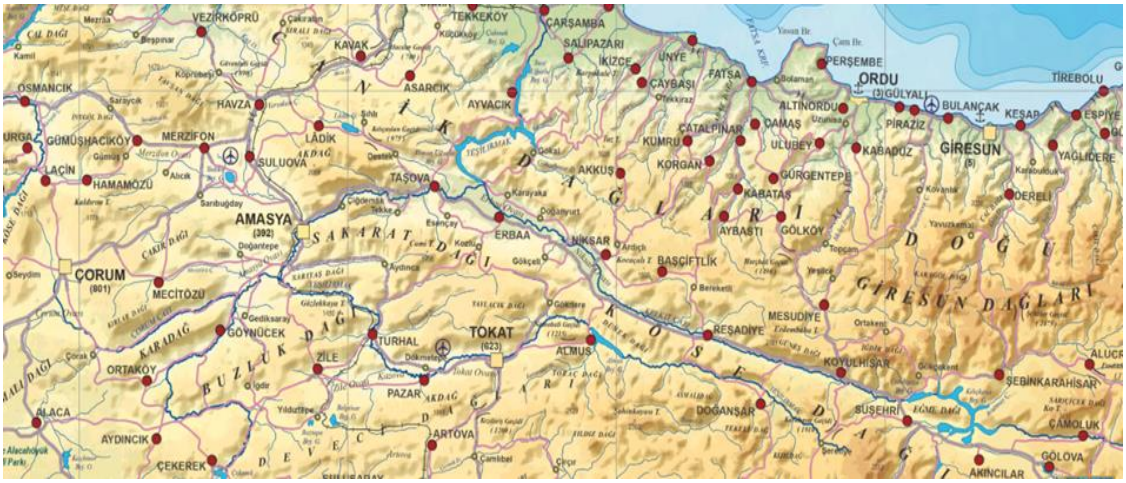
İnternet Kaynakları

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı (2022). "Tarihsel Depremler". Erişim Tarihi: 24.06.2022.

https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler

Tokat Haber (2020). "Niksar Kalesi Yıllara Meydan Okuyor". Erişim Tarihi: 28.06.2022. https://www.tokathaber.com.tr/niksar-kalesi-yillara-meydan-okuyor/17655/

Ek:

Harita 1: Destanda anlatılan olayların yoğun olarak geçtiği bölgenin haritası

(Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü)